

DOWN TO earth

milieu | mensen | meningen

 milieudefensie
voor veranderaars

Uitgave vereniging Milieudefensie
Friends of the Earth Nederland
jaargang 11 | augustus 2020

60

De droge delta

**Waarom Nederland zuiniger
moet zijn met water**

ECO-GAMING
maar van het klimaat
kun je niet winnen

DE LEUGEN
van de linnen
boodschappentas

REWILDING:
handen af
van de natuur

Schoonmaken

De MSC Zoe, een van de grootste containerschepen ter wereld, verloor januari 2019 tijdens een hevige noordwesterstorm 3 miljoen kilo lading in het Waddengebied. Militairen werden, op verzoek van meerdere burgemeesters, ingezet bij het opruimen van de stranden op de Waddeneilanden. Met sonar uitgeruste schepen werden gebruikt om gezonken containers op te sporen. Om nieuwe milieurampen te voorkomen, adviseert de Onderzoeksraad voor Veiligheid om vrachtschepen niet meer vlak langs de Waddeneilanden te laten varen bij een noordwesterstorm, schrijft zij in een rapport van afgelopen juni.

Uitzoomen (zie pagina 46)

Vervuilen

Beeld Remko de Waal | ANP

1. Pim van den Berg, *freelancer*. 2. Rinske Bijl, *De Activist*. 3. Vincent Bijlo, *column*. 4. Roswitha de Boer, *fotograaf*. 5. Michiel Bussink, *column*. 6. Carolien Ceton, *hoofddirecteur*. 7. Robert Elsing, *fotograaf*. 8. Hidde Jansen, *Kort*. 9. Katja Keuchenius, *freelancer*. 10. Wendy Koops, *Media*. 11. Mirjam van der Linden, *fotograaf*. 12. Emma Meelker, *freelancer*. 13. Anabella Meijer, *strip*. 14. Bente Meindertsmä, *freelancer*. 15. Maarten van der Schaaf, *freelancer*. 16. Marjan Peters, *art-direction en vormgeving*. 17. Bas van der Schot, *cartoon*. 18. Thomas van Slobbe, *recensie*. 19. Pépé Smit, *illustrator Uitgesproken*. 20. Roos van Tongerloo, *redacteur*. 21. Hilde Wijnen, *Consument*. 22. Lysanne Zalm, *webredactie*. 23. Negin Zendegani, *fotograaf*.

Natuurbescherming, maar dan anders 8

Rewilding: natuurbeheerders die niet kosten wat het kost alle soorten willen behouden, maar de natuur z’n gang laten gaan. De hoop is dat op die manier ecosystemen en gedegradeerd landschap zich herstellen. Maar werkt het ook? Daarvoor moeten we meer onderzoek doen, zegt de kersverse hoogleraar Rewilding Ecology Liesbeth Bakker.

18 Festival voor doeners

De coronacrisis dreigde roet in het eten te gooien, maar toch was klimaatfestival Dus wat gaan wij doen – online – een succes. De makers bereiden zich vast voor op de volgende editie aanstaande september. Dan staat in ieder geval het eerste NK Tegelwippen op het programma.

28 Boeren & burgers

Onze voedselvoorziening moet grondig op de schop, en dat lukt alleen als iedereen daar zijn schouders onder zet. Consumenten, de overheid, leveranciers, supermarkten, investeerders en boeren: ze moeten allemaal samenwerken. Maar begrijpen ze elkaar ook?

32 Als je maar kunt winnen

Een pad vol uitdagingen en obstakels om te overwinnen en aan het eind wacht de beloning: ziehier het draaiboek van conventionele games. Het werkt uitstekend voor verhalen waarin de held de slechterik moet bestrijden, maar bij ingewikkelder zaken wordt het lastiger. Zoals de klimaatcrisis. Gelukkig wordt er inmiddels geëxperimenteerd met nieuwe vertelvormen die games te bieden hebben.

14 Een duurzame levensstijl gaat ons niet redden

Klimaatjournalist Jaap Tielbeke zet liever alle feiten op een rij dan dat hij zijn mening geeft. Hij zit liever in zijn studeerkamer dan dat hij de straat op gaat. Toch kan hij nu niet langer aan de zijlijn blijven staan. “We moeten breken met de mentaliteit van het linnen tasje.”

21 De Activist Thuis op vakantie

Door corona zitten verre buitenlandse reizen er deze zomer niet in. Een mooie kans om duurzamer vormen van toerisme uit te vinden, volgens Sabine Linz, Hugo van Donselaar en Jorn Wemmenhove. Wat dacht je van een middagje onkruid wieden bij een stadsboerderij, een tentje bij iemand in de achtertuin of volleyballen met je burens?

22 Toveren met water

Water zo snel mogelijk afvoeren, dat kunnen we in Nederland heel goed. Beken rechte trekken en akkers droogpompen, zodat we zoveel mogelijk land kunnen gebruiken om voedsel te verbouwen. Maar de lentebanden worden droger, regenbuien onregelmatiger en veel water verdampt door de hogere temperaturen. We moeten leren het water vast te houden.

en verder

- 02 Inzoomen: Schoonmaken
- 06 Brieven
- 06 Schot
- 07 Strip
- 10 Kort
- 12 Klimaataakkoord: de chemie
- 13 Commentaar: De ultieme ecogame
- 38 Recensie: *Het jaar dat Shizo Kanakuri verdween*
- 39 Media: *Living in the Future’s Past*
- 41 Recept: Veldzuringsoep
- 42 Consument: Afkoelen
- 45 Vincent Bijlo: de Reiziger
- 46 Uitzoomen: Vervuilen

Wil je iets kwijt? Schroom niet en schrijf ons. We houden ons het recht voor brieven te selecteren of in te korten. Reageren kan via e-mail: redactie@downtoearthmagazine.nl of per post: Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam.

Planet of the Humans

In *Down To Earth* #59 wordt de documentaire *Planet of the Humans* al te negatief neergezet, vind ik. Wat is de waarde van hernieuwbare energie, of laten we het (nog) ‘duurzame energie’ noemen, als daarvoor een volledige vallei van prachtige 100 jaar oude *Joshua Trees* weggevaagd wordt? Waarna het project vervolgens ook nog eens een zielloze dood sterft, omdat – en daar gaan we weer – het *economisch* niet meer interessant is? Dan is het toch werkelijk niet veel beter dan de al bestaande voortgaande ruïnering van onze aardbol door de jacht op fossiele brandstoffen? En misschien is dit een grotesk voorbeeld, en een van de slechtste voorbeelden waarvan er hopelijk niet veel meer geweest zijn tot nu toe, maar de documentaire toont naar mijn idee wel duidelijk aan dat voor het inzetten van hernieuwbare duurzame energie ook eerst

fossiele brandstoffen nodig zijn. En eerlijk gezegd, als je de laatste 10 minuten van deze documentaire ziet (ik hield het niet droog bij de desperate blik in de ogen van de orang oetan), dan zinkt de moed je toch enigszins in de schoenen. Wie gaat onze soort stoppen? En hoe?

Richard van Ruiten

Konijnen en sprinkhanen

Met extra grote blijdschap nam ik kennis van het juni-nummer van *Down to Earth*. Het herinnerde me aan de relatief korte tijd dat ik voorzitter was van Milieudefensie. Bij het kennismakingsinterview in het tijdschrift kwam aan de orde dat mijn vrouw en ik heel bewust ‘niet aan kinderen zijn begonnen’ (we zijn getrouwd in 1969). Het artikel leverde daarna nog een goed artikel in *Het Reformatorisch Dagblad* en later nog een leuk EO-radioprogramma op. Maar binnen Milieudefensie rustte toen op het onderwerp ‘de samenhangen tussen bevolkingsomvang en milieuproblemen’ een taboesfeer. Helaas duurde mijn voorzitterschap, door problemen in de nabije familie die mij dwongen andere prioriteiten te kiezen, te kort om gedegen aan bespreekbaarheid te werken. Jullie zullen begrijpen hoe blij ik daarom was met het juninummer. Overigens zijn mijn vrouw en ik niet alleen aanzienlijk militanter geworden over het onderwerp voortplanting en de samenhang met milieuproblemen – we zeggen soms: ‘mensen vermenigvuldigen zich als konijnen en ze gaan met de aarde om als een zwerm sprinkhanen’.

Chris Zijdeveld

Grill

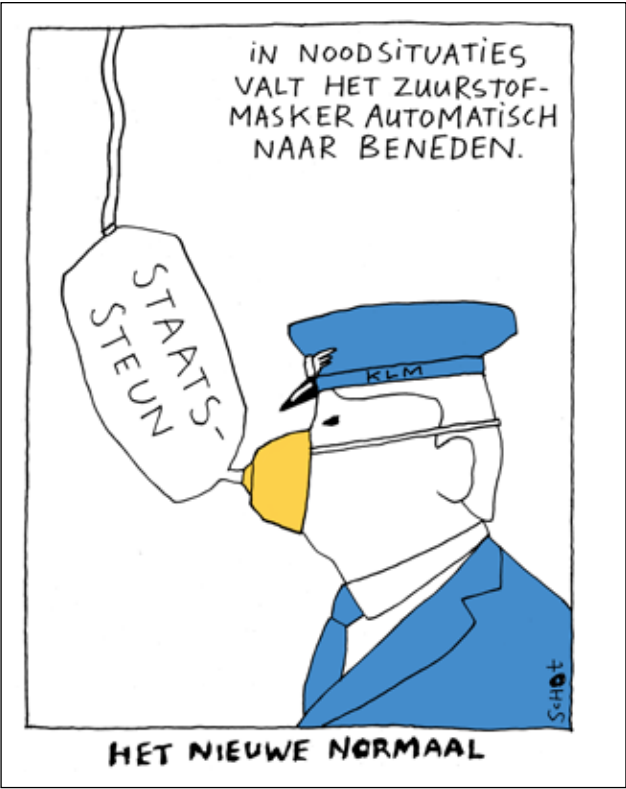
Op pagina 41 van *Down to Earth* #59 staat een redelijk eenvoudig recept. Maar één ding verbaast me: het eindigt met: ‘zet de pan onder de hete grill’. Pardon? Dit blad is toch van Milieudefensie? Dan verwacht ik dat ook met bereiden van eten zo min mogelijk (fossiele) energie gebruikt wordt. Want het voegt niet echt wat toe toch, het eten smaakt vast net zo lekker zonder grill-gebruik.

Willy van Viegen

HUIDHONGER VOOR GEVORDERDEN

Schot

“We moeten niet koste wat het kost willen behouden wat we hebben”

Rewilding wint razendsnel aan populariteit, maar wetenschappelijk bewijs voor deze vorm van natuurbescherming is er nauwelijks. Daar moet verandering in komen, vindt Liesbeth Bakker. Tekst **Maarten van der Schaaf**

Beeld **Pépé Smit**

Het biedt een radicaal andere kijk op natuurbescherming. Bij *rewilding* trekken natuurbeheerders zich terug en laten ze natuurlijke processen hun gang gaan, in de hoop op die manier ecosystemen en gedegradeerd landschap te herstellen. “In Nederland wordt er met het programma Ruimte voor de Rivier eigenlijk al sinds de jaren 80 geëxperimenteerd met rewilding”, zegt professor Liesbeth Bakker. “We noemden het alleen nog niet zo.” Bakker werd onlangs aangesteld als buitengewoon hoogleraar Rewilding Ecology aan de Universiteit Wageningen.

Op wiens initiatief is de leerstoel Rewilding Ecology gecreëerd? “Het idee komt uit de koker van Rewilding Europe, een milieuorganisatie die op tien plekken in Europa werkt aan grootschalig landschapsherstel door middel van rewilding. Zij constateren dat hun methode steeds meer in de praktijk wordt toegepast, maar dat de wetenschap achterloopt: er zijn nauwelijks studies over rewilding en de wetenschappelijke publica-

ties die er wel zijn, zijn voornamelijk ‘opinion papers’. Dat zijn dus meningen, geen onderzoek.”

En die meningen bevallen Rewilding Europe niet, begrijp ik? “Nou, zij vinden vooral dat het tijd wordt dat er meer feiten op tafel komen over rewilding. De ecologische effecten zijn nooit wetenschappelijk gedocumenteerd. Daarom pleiten ze voor meer onderzoek.”

Welke kritiek is er op rewilding vanuit de wetenschap? “De voornaamste kritiek op rewilding is dat de uitkomst onzeker is. Critici grijpen naar het voorzorgsprincipe: omdat je niet weet wat het oplevert, moeten we er maar beter helemaal niet aan beginnen. Totale onzin, vind ik. Natuurlijk weten we niet precies hoe natuurlijke processen zich voltrekken als we stoppen met het beheren van natuurgebieden. Dat moeten we nu juist gaan onderzoeken.”

Hoe verklaart u de weerstand tegen rewilding? “Veel natuurbeschermers zijn bang om nog meer soorten te verliezen. Dat

begrijp ik heel goed, die zorgen deel ik. Maar ondanks alle inspanningen voor het behoud van natuurgebieden en de bescherming van soorten, holt de biodiversiteit achteruit. Beheerders kampen met externe factoren, zoals stikstofneerslag en wateronttrekking. Daar valt niet tegenop te beheren.”

Dus natuurbeheer heeft geen zin? “Veel natuurbeheerders doen belangrijk werk. Als je nu bijvoorbeeld nesten beschermt van weidevogels, hoeft je daar natuurlijk niet mee te stoppen. Sommige natuurbeheerders zien rewilding als een bedreiging voor hun werk. Dat is het niet: de biodiversiteitscrisis is, helaas, zo groot dat we allemaal nodig zijn.”

Hoe groot is de kans dat we inderdaad nog meer soorten verliezen wanneer we rewilding massaal gaan toepassen? “Het is vrijwel zeker dat we soorten zullen verliezen, maar daarvoor zullen we ook allerlei soorten terugkrijgen. Dat maakt rewilding zo’n aantrekkelijk perspectief: in plaats van voortdurend vechten tegen het verlies van soorten, biedt rewilding de mogelijkheid om weer allerlei soorten spontaan terug te krijgen. Neem de Markerwadden, waarbij ik nauw betrokken ben. Dat is strikt genomen geen rewilding project – die eilanden in het Markermeer zijn immers kunstmatig opgespoten – maar er zit wel een rewilding-element in. Er zijn allerlei overgangszones tussen land en water aangelegd, ideaal voor

veel soorten die in delta’s leven. De bedoeling is dat er zo een vis- en vogelparadijs ontstaat.”

En, lukt dat? “Voorlopig zijn de resultaten heel positief. De eilanden hebben een enorme impuls gegeven aan het aantal insecten, dansmuggen met name. Als larven vormen zij onder water een voedingsbron voor vis en als mug vallen ze boven water ten prooi aan vogels. Oeverzwaluwen zijn er dol op. De Markerwadden vormen nu een rijk gevulde eettafel. De visstand is verbeterd en daar profiteren vogels van, en de vissers natuurlijk.”

Worden de Markerwadden beheerd? “Het is de bedoeling dat we de natuurlijke processen hun werk laten doen – dus dat het gebied niet actief beheerd wordt – maar Natuurmonumenten worstelt met die vraag. Inmiddels broeden er namelijk een aantal soorten die op de IUCN Red List staan, zoals strandplevieren, dwergsterns en baardmannetjes. Terwijl we het nu zouden moeten loslaten, komt de oude reflex naar boven: we zijn gewend om onze

leefomgeving te controleren, koste wat het kost te behouden wat we hebben, maar we moeten durven loslaten en kijken wat er dan gebeurt.”

Met het risico dat die strandplevieren, dwergsterns en baardmannetjes weer verdwijnen? “Klopt, die kans is ook vrij groot. Ecosystemen zijn van nature dynamisch, de vegetatie en de populatie ontwikkelen zich voortdurend. Daardoor zijn de omstandigheden in een bepaalde fase geschikt voor bepaalde soorten en in een andere fase geschikt voor andere soorten. In de ecologie noemen we dat successie. We moeten kijken naar het grotere systeem, breder dan alleen de Markerwadden, naar andere plekken waar deze vogels dan weer naartoe kunnen. Voor vogels hoeft dat trouwens niet eens dichtbij te zijn.”

Waar gaat u zich, behalve de Markerwadden, als buitengewoon hoogleraar op richten? “De kennis over rewilding is nu voornamelijk gebaseerd op ervaringen van mensen uit de praktijk. Ik ben benieuwd hoe goed hun resultaten gedocumenteerd zijn, of we daar als onderzoekers iets mee kunnen om tot betrouwbare cijfers te komen. Daarnaast wil ik een Europees net-

werk van wetenschappers opzetten waarin we samen kunnen optrekken en kennis over rewilding kunnen uitwisselen. En we betrekken natuurlijk masterstudenten van Wageningen bij het onderzoek naar rewilding. Studenten zijn razend enthousiast, ik krijg zo’n tien verzoeken per week.”

Het idee voor deze leerstoel komt van Rewilding Europe en zij betalen ook mee aan uw onderzoek. Kunt u onafhankelijk blijven? “Absoluut. Rewilding Europe draagt jaarlijks 10.000 euro bij, zodat ik rewilding gebieden kan bezoeken door heel Europa en een academisch netwerk kan opbouwen op dit terrein. Verder wordt mijn positie betaald door het Nederlands Instituut voor Ecologie (NIOO) waar ik in dienst ben en blijf. Zij lenen me als het ware een dag in de week uit aan de Universiteit Wageningen om deze leerstoel in te vullen. Wageningen betaalt ook mee. Ik ga dus niet met flyers van Rewilding Europe rondlopen, ik behoud mijn academische onafhankelijkheid.” □

“Ondanks alle inspanningen van natuurbeheerders holt de biodiversiteit achteruit”

VERENIGDE STATEN

Blokkeren fossiele pijpleidingen VS lastiger

Een nieuwe regel maakt het voor Amerikaanse staten moeilijker om de aanleg van fossiele pijpleidingen te blokkeren. De regel – ingesteld door de *Environmental Protection Agency* (EPA) – stelt een termijn van slechts een jaar om een vergunning toe te kennen of te weigeren. Ook wordt de reikwijdte beperkt om nadelige effecten op de waterkwaliteit grondig te onderzoeken. Volgens Andrew Wheeler van de EPA moet de regel een einde maken aan het ‘misbruik’ van de Clean Water Act (CWA), een wet

over het tegengaan van waterverontreiniging. Wheeler tegen *The Huffington Post*: “Staten houden met de bureaucratie van de CWA energie- en infrastructuurprojecten in gijzeling, in de hoop dat investeerders gefrustreerd raken en een project afblazen.” Marc Ryan, voormalig EPA-adviseur, vreest dat de beperktere toekenningstermijn van een vergunning ervoor zorgt dat pijpleidingbedrijven informatie zullen achterhouden. “Daardoor kan een staat de impact op de waterkwaliteit minder zorgvuldig beoordelen.”

COOKEILANDEN

Verkenning mijnbouw zeebodem Cookeilanden

De Cookeilanden gaan mijnbouwbedrijven toestemming geven om de komende jaren mogelijkheden voor mijnbouw op de zeebodem te verkennen. Het gaat om de metalen kobalt en mangaan. De archipel in het zuidelijke deel van de Grote Oceaan wil met de inkomsten uit mijnbouw minder afhankelijk worden van toerisme. De coronacrisis heeft gezorgd voor een drastische daling van het aantal toeristen. In 2017 wezen de Cookeilanden een oppervlakte van 2 miljoen vierkante kilometer rondom de kust aan als beschermd gebied, maar door een recente aanpassing in de wet kan de overheid toch vergunningen uitgeven aan mijnbouwbedrijven. Wetenschappers en milieuorganisaties slaan alarm. Ze waarschuwen voor mogelijk rampzalige gevolgen voor het zeeleven. “Op grote diepte groeien ecosystemen en zeedieren heel langzaam”, zegt onderzoeker Andrew Chin tegen *Mongabay*. “Het gaat jaren duren voordat we echt kunnen begrijpen wat de gevolgen van de mijnbouw zijn.”

Australische diersoorten sterven uit door falende milieuwetgeving, met name het aantal inheemse vogelsoorten neemt sterk af **+++ Spanje** komt met nieuwe belasting op plastic verpakkingen: 45 eurocent per kilo wegwerpplastic die op de markt wordt gebracht **+++ Nederland:** Greenpeace wil bescherming natuur en biodiversiteit afdwingen bij rechter **+++** Uitbreiding mijnen bedreigt natuur en milieu in **Zuid-Afrika**, dorpelingen onder druk gezet om te verhuizen **+++** Kolenmijnen in **Polen** drie weken dicht vanwege coronapiek **+++** Twee keer zoveel microplastics in **oceanen** als tot nu toe gedacht: ruim 3700 deeltjes microplastic per kuub zeewater **+++ EU** wil klimaatregels luchtvaart afzwakken door

INDIA

India verbiedt 27 giftige bestrijdingsmiddelen

India doet 27 zeer giftige pesticiden in de ban. Het gaat om pesticiden die in de meeste landen al verboden zijn. Het verbod is volgens voedselveiligheidsexpert Devinder Sharma zeer welkom. Volgens hem zorgt het gebruik van pesticiden jaarlijks voor 20.000 doden en vele kankerpatiënten in India. “Het wordt tijd dat de autoriteiten zich bewust worden van het feit dat voedselgewassen grote hoeveelheden giftige chemicaliën bevatten die schadelijk zijn voor de gezondheid van boeren en consumenten en voor het milieu”, vertelt hij aan *SciDev.Net*. Tegelijkertijd is er scepsis, onder meer bij non-profitorganisatie Pesticide Action Network (PAN). “We vrezen dat de machtige chemische industrie een manier zal vinden om het verbod van verschillende middelen te vertragen.”

WERELD

Ontwikkelingslanden koploper groene energierevolutie

Ontwikkelingslanden hebben in 2019 een recordbedrag aan investeringen in groene energie gedaan. Dat blijkt uit het VN-rapport *Global Trends in Renewable Energy Investment*. Ontwikkelingslanden – China niet meegerekend – investeerden afgelopen jaar bijna 60 miljard dollar in niet-fossiele brandstoffen, ongeveer 54 procent van het totaal wereldwijd. Taiwan, dat door de VN als ontwikkelingsland wordt aangemerkt, levert met 8,8 miljard dollar een belangrijke bijdrage aan het hoge percentage. Het land heeft veel geld geïnvesteerd in offshore windenergieprojecten. Een reden dat ontwikkelingslanden het zo goed doen als het om groene investeringen gaat, zijn de veilingprogramma’s, zegt Angus McCrone, medeauteur van het rapport. “Ontwikkelingslanden zijn pionier in het gebruik van veilingen. Met veilingen kunnen overheden tarieven bepalen en capaciteit verdelen. Vanwege de betaalbaarheid overwegen ze steeds vaker hernieuwbare energie.”

NEDERLAND

Apeldoorn wil af van intensieve veeteelt

Apeldoorn wil als eerste Nederlandse gemeente een verbod op intensieve veehouderij. De gemeenteraad nam begin juni een motie aan die het intensief houden van dieren aan banden moet leggen. De partijen die de motie indienden, willen dat veehouders meer inzetten op natuurinclusieve kringlooplandbouw en dierenwelzijn. In de motie verzoeken ze de wethouder in gesprek te gaan met veehouders over het beëindigen van hun intensieve bedrijfsvoering. Volgens de Partij voor de Dieren heeft Apeldoorn “geschiedenis geschreven” door megastallen een halt toe te roepen. Boerenorganisaties zijn boos over de motie. Veehouders zeggen dat de vraag naar natuurinclusieve biologische producten klein is en vrezen een sneeuwbeleffect. Apeldoornse boeren overwegen juridische stappen. Volgens een advocaat die is gespecialiseerd in agrarisch recht kan een gemeente boeren niet dwingen te stoppen met intensieve veeteelt, maar slechts stimuleren om over te stappen op natuurinclusieve bedrijfsvoering.

NEDERLAND

Juristen: CETA in strijd met Grondwet

Het handelsverdrag tussen de Europese Unie en Canada, CETA, is in strijd met de Nederlandse Grondwet. Dat stelt een groep hoogleraren en juristen in een brief aan de Eerste Kamer, die binnenkort stemt over het verdrag. Een van de bezwaren gaat over ICS, het arbitragehof voor investeerders. Dat hof zou volgens artikel 112 van de Grondwet niet over geschillen over burgerlijke rechten en schuldvorderingen mogen oordelen,

omdat ICS niet tot de rechterlijke macht behoort. Daarnaast draagt CETA wetgevende bevoegdheden over aan CETA-werkgroepen, terwijl volgens Grondwetartikel 81 “de vaststelling van wetten geschiedt door de regering en Staten-Generaal gezamenlijk”. Ook mag CETA alleen door het parlement worden goedgekeurd bij een meerderheid van ten minste twee derde. Milieudefensie ondersteunt de brief aan de Eerste Kamer. Volgens

Milieudefensie-directeur Donald Pols is de brief een “niet te negeren signaal. Mensen die dagelijks te maken hebben met de theorie en praktijk van het recht, waarschuwen dat met CETA teveel rechten aan bedrijven worden gegeven. De beslissende stem ligt nu bij de PvdA-fractie. Het zou onbegrijpelijk zijn als zij voor stemt en zo de macht van multinationals verder vergroot, ten koste van klimaat, dierenwelzijn en werknemers.”

Inspreken

Actiegroep Behoud Lutkemeer wil dat de Lutkemeerpolder een agrarische bestemming krijgt en startte een petitie. In de polder, waar nu nog ecologische zorgboerderij De Boterbloem gevestigd is, staat een bedrijventerrein gepland. Welk bedrijf in de Lutkemeer wil bouwen, werd niet bekend gemaakt. Volgens een eigen motie van de Amsterdamse gemeenteraad moet er eerst een koper zijn, voordat begonnen mag worden met de bouwvoorbereidingen. Op 24 juni nam GroenLinks wethouder Marieke van Doorninck de handtekeningen in ontvangst. Direct inspreken was in verband met de coronacrisis niet mogelijk. Met een hoogwerker en megafoons zetten de actievoerders hun eisen kracht bij.

ZUIDOOST-AZIË

Veel bosbranden door snelle afname veengebied

In Zuidoost-Azië zijn de afgelopen 20 jaar enorme veengebieden verloren gegaan. Dat blijkt uit een satellietstudie van wetenschappers van het *Massachusetts Institute of Technology* (MIT). Met name in Maleisië en Indonesië zijn veengebieden verdwenen. Oorzaken zijn het droogleggen van veenbos voor de aanleg van palmolie plantages en het creëren van afwateringsystemen voor de landbouw en de afvoer van gekapt hout. Het draineren maakt het veen zeer brandbaar. Volgens de onderzoekers houdt de veenafname dan ook nauw verband met de toename van het aantal bosbranden, waarbij een grote hoeveelheid CO₂ vrijkomt. Tegelijkertijd vormen de branden een goede aanleiding om in te grijpen, zegt onderzoeker Charles Harvey in tijdschrift *Nature Geoscience*. “Er is vaak weinig belangstelling voor het terugdringen van afwatering om CO₂-uitstoot te beperken, maar die rookpluimen herkent iedereen. De risico’s van oncontroleerbare branden is voor regio’s een motivatie om de ecosystemen te behouden en te herstellen.”

In het Klimaatakkoord (juni 2019) staan meer dan 600 afspraken om de uitstoot van broeikasgassen tegen te gaan. Wie doet wat? En lukt het om de afspraken na te leven? In een serie lichten we er een paar sectoren uit. Worden er al successen geboekt, wat zijn de valkuilen?

De chemie

De chemische industrie kan veel uitstoot besparen in het eigen energieverbruik én verderop in de keten. Maar fabrieken mogen (nog) niet alle impact van duurzame innovaties op hun eigen conto schrijven.

Tekst **Katja Keuchenius** Beeld **Yara** en **Shutterstock**

De schoorstenen van chemische fabrieken spugen veel broeikasgassen uit, sommige vele malen schadelijker dan CO₂. De chemiereuzen kunnen die uitstoot beperken in grote stappen, maar dat gaat maar af en toe. “Je kunt alleen aanpassingen doen als de fabriek stilligt voor onderhoud”, zegt Willemien Terpstra, vicepresident Global Co-products van LyondellBasell, met vier locaties in Nederland. “En dat gebeurt maar eens in de 5 of 6 jaar. Dan moet jaren van tevoren eigenlijk alles al rond zijn.” LyondellBasell, producent van grondstoffen voor onder meer mondkapjes, desinfectiemiddel en coatings van windmolenwieken, is net klaar met zo’n fabrieksaanpassing voor een circulair stoomproject in Rotterdam. Door een waterige afvalstroom op te vangen en weer in te zetten als biogas en stoom, bespaart het bedrijf binnenkort 0,9 petajoules per jaar aan energie. Dat is ongeveer evenveel als het stroomverbruik van alle huishoudens in Breda. “Zo’n innovatief project is leuk en relevant”, zegt Terpstra. “Maar het is ook een risico en levert economisch minder op dan andere

projecten. Binnen het bedrijf krijg je daarom niet iedereen zomaar mee.” Een belangrijke steun was een Nederlandse subsidie. Niet vanwege het bedrag – dat dekde maar een klein deel van de kosten – maar vanwege de signaalfunctie. “De overheid committeerde zich dus ook!” Niet alle broeikasgassen uit de chemische industrie vliegen door de fabrieksschoorsteen. De meeste verwerkte gassen komen pas vrij verderop in de keten, bijvoorbeeld wanneer producten worden geconsumeerd – zoals bubbeltjes in bier en frisdrank – of als de producten eindigen in de afvalverbranding. Behalve eenvoudigweg minder produceren (en dus consumeren) is het voor fabrieken lastig die uitstoot van CO₂ als grondstof te beperken. LyondellBasell beperkt met het gebruik van gerecycled plastic als grondstof al op kleine schaal het toevoegen van nieuwe fossiele grondstoffen aan de keten. Terpstra: “Maar gebruikt plastic verwerken kost veel energie. Zo kan er dus meer CO₂ door onze eigen schoorsteen gaan, om verderop in de keten uitstoot te besparen.” Op een nog indirectere manier bespaart LyondellBasell uitstoot met hun

bijdrage aan de productie voor lichtgewicht auto-onderdelen. “Daardoor rijden auto’s langer op een liter benzine.” Het bedrijf lobbyt voor erkenning van deze totale CO₂-reductie. “De focus ligt nu nog erg op de uitstoot in ons eigen productieproces.”

Binnen het hek

Starre wet- en regelgeving zijn ook een doorn in het oog van Gijsbrecht Gunter, belangenbehartiger van Yara, een Noors kunstmestbedrijf met een fabriek in Zeeland. Het bedrijf staat hoog op verschillende vervuilerslijsten. Gunter: “Je kunt een discussie voeren over de noodzaak van ureumhoudende kunstmest, maar als je het wilt gebruiken, heb je daar CO₂ als grondstof voor nodig.” De uitstoot vanuit de eigen fabriek reduceerde Yara al met 60 procent ten opzichte van 1990, vooral door sinds 2007 lachgas af te vangen, dat een honderden malen sterker broeikaseffect heeft dan CO₂. Dat soort projecten zijn groot maar relatief overzichtelijk, vertelt Gunter. Ze gebeuren immers ‘binnen het hek’. Daarbuiten is het veel lastiger. Zo duurde het 7 jaar voor er restwaterstof van chemiebuur DOW als grondstof naar Yara kon worden vervoerd via een bestaande, lege pijpleiding (10.000 ton CO₂-besparing). Hobbels waren de gaswet, die alleen nog op aardgas was ingericht, en de benodigde onderlinge verkening tussen de twee bedrijven. Die is nodig omdat de samenwerking DOW’s eigen uitstoot doet stijgen, nu de restwaterstof niet meer als brandstof dient. Een ander project, om resterende warmte en CO₂ aan tuinders door te sluisen, kostte ruim 20 jaar (135.000 ton CO₂-besparing) om te realiseren. Een ander struikelblok voor Yara is de regel-

Afspraken

Samen met olie- en staalfabrieken valt de chemie in het Klimaatakkoord onder de noemer industrie. Omdat die sector relatief kostenefficiënt kan zorgen voor CO₂-reductie, draagt ze relatief veel bij aan het Klimaatakkoord. Terwijl heel Nederland de CO₂-uitstoot in 2030 ten opzichte van 1990 wil terugbrengen met 49 procent, bedraagt de geplande reductie voor de industrie 59 procent. De sector betaalt voor de energietransitie via de ODE-heffing (tot 2030 zo’n 5 miljard) en kan dat in de vorm van SDE++ subsidies (3 miljard tot 2030) weer terugkrijgen.

geving rondom de afvang en opslag van CO₂. “Dat is voor ons geen eindoplossing, maar een tussenstap, omdat de besparing zo snel moet”, zegt Gunter. Op de SDE++ subsidie die Nederland daarvoor verstrekt, maakt Yara vooralsnog geen aanspraak. Het bedrijf kan vanuit Zeeland namelijk geen CO₂ leveren per voorgeschreven pijpleiding, maar alleen per schip. Een nieuwe pijp aanleggen door het Natuurgebied 2000-gebied de Westerschelde lijkt Gunter niet snel gerealiseerd. Uiteindelijk wil Yara zelf groene waterstof maken door water en zuurstof te splitsen, wat de Noorse tak al deed tot 1990. De hoeveelheid stroom die dat kost, is in Nederland nog lang niet groen voorhanden. Slechts een heel klein deel van de benodigde stroom past binnen de SDE++ subsidie. Door dat soort hobbels op het Nederlandse verduurzamingspad van Yara is Oslo moeilijk te verleiden tot financiële steun. “Ons moederbedrijf, met de Noorse staat als belangrijke aandeelhouder, heeft wel een duidelijke lange termijnvisie,” zegt Gunter, “maar met 30 fabrieken wereldwijd moeten we voor dit soort plannen ook intern concurreren. Geld voor verduurzaming is niet onbeperkt.” □

De ultieme ecogame

Met een linnen tasje naar de supermarkt en een zonnepaneel op je dak het milieu redden? Het is gewoon een leugen, zegt Jaap Tielbeke vrolijk (p. 14). Een beter milieu begint helemaal niet bij jezelf. Het is volksverlakkerij: we maken onszelf verantwoordelijk voor een probleem wat toch vooral door anderen wordt veroorzaakt. Het voelt wel lekker om je eigen wormenhotel te bouwen of de tegels uit je stoep te trekken (zie p. 18), maar de klimaatverandering zal zich daar niets van aantrekken. (Maar zou het niet stiekem toch een beetje helpen? Als druppeltje op de gloeiende plaat? Iedere tegel is er een, nietwaar?) Natuurlijk, als de KLM’s van deze wereld ondertussen ongestoord door mogen gaan met ieder jaar meer CO₂ de atmosfeer in blazen, kunnen we de klimaatcrisis nooit keren. (Maar wie zitten er dan in die vliegtuigen? Mensen die niet gekozen hebben voor een linnen tasje of in dit geval: een vakantie dichterbij huis misschien?)

Maar Tielbeke snapt ook wel: mensen willen iets dóén. Daarom houden ze zo van games; als speler ben je almachtig in je eigen game-wereld. (Maar games houden niet van het klimaat; duurzaam zijn is heel saai de balans zoeken door niet meer energie verbruiken dan je opwekt, bijvoorbeeld. En een beetje gamer wil maar één ding: de tegenstander – het Kwaad in Hoogsteigen Persoon – verpletteren en er dan vandoor gaan met de prijs, zie p. 32.) Wat mensen nodig hebben is handelingsperspectief. Ook Facebook heeft dat goed begrepen: een beetje post sluit af met een *call to action*.

Maar Facebook... da’s toch ook zo’n bedrijf waarmee je zo langzamerhand niet meer gezien wilt worden? Het is ook een medium – zoals alle social media – waarmee je erg handig veel mensen kunt bereiken. Om vervolgens al die mensen op te roepen om, inderdaad, iets te dóén. Wat dan soms tot heel toffe dingen leidt. Neem de actie van K-pop (voor wie het niet weet: Koreaanse pop) fans, die via onder andere TikTok opriepen kaartjes te reserveren voor Trumps campagnebijeenkomst in Oklahoma, afgelopen juni. Dankzij hun actie bleven verreweg de meeste stoelen leeg. Een Nederlands voorbeeld: toen Geert Wilders de hashtag #ZwartePietMatters lanceerde, werd een dag later met dank aan K-popfans een geheel andere hashtag trending op Twitter: #WildersDoesntMatter, bomvol filmpjes van dansende Koreaanse popartiesten. Natuurlijk red je daar de wereld niet mee, maar ik kreeg er wel een goed humeur van. En is het niet stiekem toch weer één druppeltje op die alsmaar doorgloeiende plaat?

Ik zal het maar verklappen: ik ben van huis uit filosoof. Dol op vragen stellen en op weg naar het antwoord kan ik goed verdwalen. Wat ik nu denk: als Jaap Tielbeke eens meehelpt bij het ontwerpen van een nieuwe ecogame, inclusief kwaadaardige tegenpartij? De ultieme aartsvijand verzinnen, dat moet niet moeilijk zijn.

Carolien Ceton, hoofdredacteur

“Gebruikt plastic verwerken kost veel energie”

Een beter milieu begint *niet* bij jezelf

Met een duurzame levensstijl doen we onszelf tekort, vindt klimaatjournalist Jaap Tielbeke. Onze invloed reikt veel verder dan huis, tuin en keuken, en juist daarbuiten ligt de sleutel tot verandering. “We verinnerlijken de schuld. Die beschuldigende vinger moet ergens anders naar wijzen.”

Tekst **Roos van Tongerlo** Beeld **Mirjam van der Linden**

Jaap Tielbeke schrijft al 5 jaar over het klimaat voor *De Groene Amsterdammer*. Hij beschouwt, zet uiteen, weegt af, schetst en plaatst kanttekeningen. Maar hij kan niet langer om zijn eigen mening heen. Mooi, dat we korter douchen en een linnen tasje meenemen naar de supermarkt, maar het is tijd dat we collectief in actie komen tegen de vervuilers en beleidsmakers.

Het was even wennen voor jou, je mening op papier?

“Het is mijn temperament, denk ik: ik ben van nature niet zo’n activist. Ik voel me niet thuis op de barricaden en zit liever op mijn studeerkamer. Ik heb dus wel even de schroom van me af moeten gooien voordat ik opiniërend durfde te zijn over het klimaat. Maar ik kan niet aan de zijlijn blijven staan en *nog* maar weer eens de feiten op een rij zetten. Daarmee alleen komen we er niet. Ik heb het verhaal jarenlang van alle kanten

bekeken, en nu deel ik expliciet wat ik vind en waarom. Het is onderbouwde woede.”

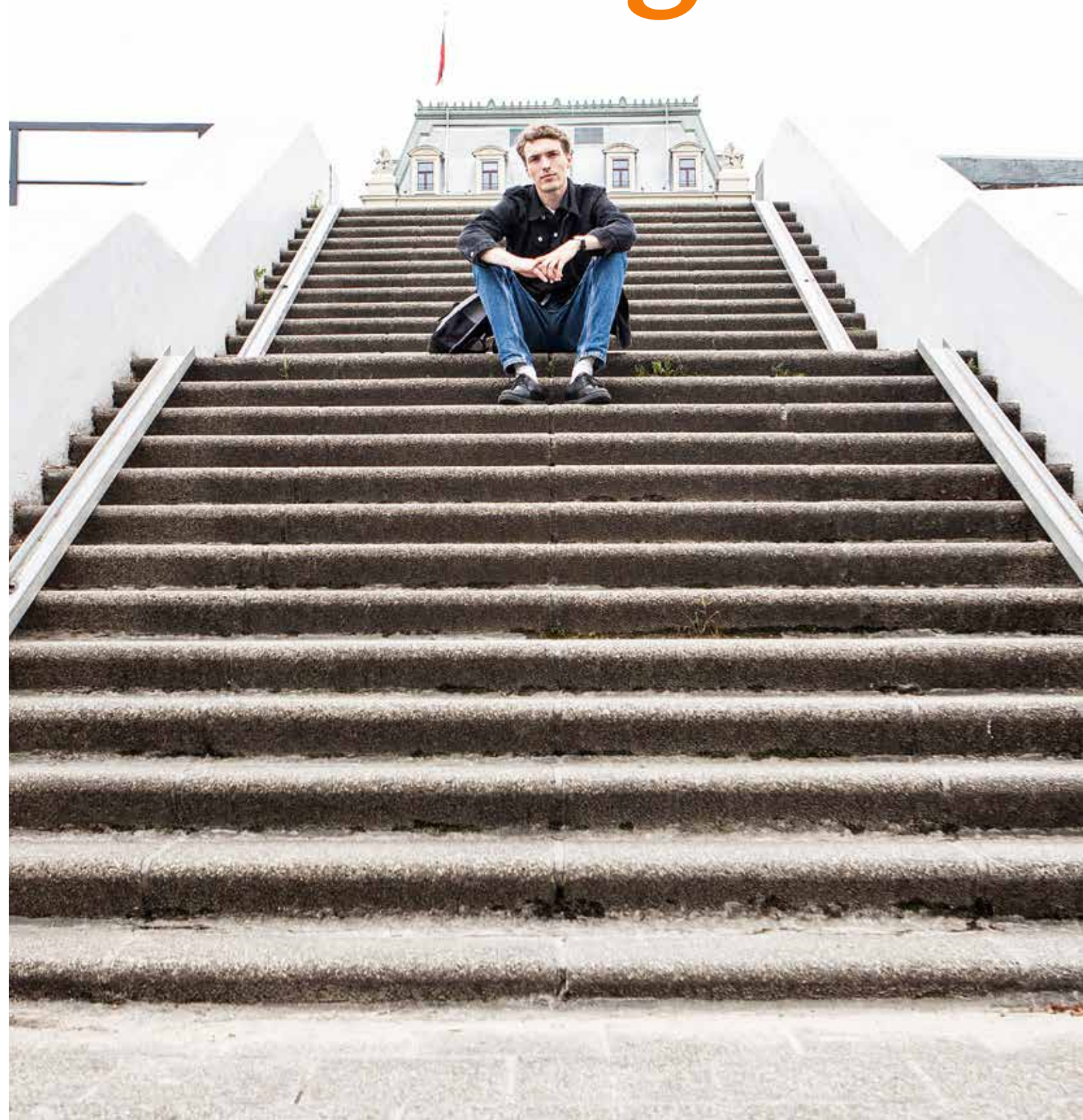
We stevenen af op verschrikkelijke rampspoed, schrijft Tielbeke al in zijn voorwoord. “We weten het, en toch lijken we maar niet in staat om van koers te veranderen. Sterker nog, ieder jaar klinken de voorspellingen van klimaatwetenschappers verontrustender en ieder jaar pompen we meer CO₂ de lucht in. Hoe kan dat in vredesnaam?” In zijn boek doet hij een voorzet: het probleem zit ’m in een aantal mythes over het klimaat waar we hardnekkig in blijven geloven. Het idee dat we allemaal, als mensheid, even schuldig zijn aan de klimaatproblematiek, het idee dat je daar als individu wat aan kunt doen door je leefstijl te vergroenen, het idee dat we deze crisis kunnen bestrijden met een boekhoudersmentaliteit, en tenslotte het idee dat technologie ons er heus wel weer bovenop helpt. Door deze mythes stuk voor stuk te ontkrachten, wijst Tielbeke ons

op wat we niet uit het zicht moeten verliezen: de economische en maatschappelijke machtsverhoudingen waardoor de schulden aan de klimaatcrisis vrijuit en hun gangetje gaan.

Je hoort en ziet het steeds meer binnen de milieubeweging: frustratie wordt publieke woede. Het was al niet best, maar de emmer loopt over.

Tielbeke: “Ja, de klimaatbeweging is flink opgeschud, de laatste jaren. Clubs als FossielVrij en Extinction Rebellion, zonder groot ledenbestand en lange geschiedenis, zetten met hun onconventionele methodes in korte tijd mooi het klimaatdebat op scherp. Extinction Rebellion vliegt af en toe wat uit de bocht met hun doemscenario’s over het uitsterven van de mensheid, maar hun wanhoop is goed te begrijpen. Als je de klimaatwetenschap echt tot je door laat dringen, bedenkt wat er de komende decennia moet gebeuren en daar dan nauwelijks iets van terugziet op beleidsniveau... die discrepantie is gekmakend. Dat zie je terug in de vorm van hun protest: dit is een noodtoestand, en nood breekt wet. Het activisme is compromisloos.”

Tielbeke kan zich voorstellen dat die protesten mensen uit de klassieke milieubeweging aan het denken hebben gezet. “Dat mensen zich realiseerden: ‘We blijven maar waarschuwen, het wordt inderdaad tijd dat mensen met hun neus op de feiten worden gedrukt’. Begrijp me goed, alle soorten organisaties hebben een rol te spelen. FossielVrij heeft natuurlijk niet de capaciteit om een rechtszaak tegen Shell te beginnen. Voor zo’n actie heb je toch echt de expertise van →

→ iemand als Roger Cox en organisaties als Milieudefensie en Urgenda nodig.”

Milieudefensie zit Shell al decennia achter zijn broek, en niet als enige. We weten dondersgoed wie de schuld draagt. Is de milieubeweging in haar activisme te voorzichtiger geweest?

Tielbeke: “Het is ook gewoon heel Nederlands. De milieubeweging krijgt uiteindelijk te maken met de polder: als het om beleid gaat, moeten we met z’n allen rond de tafel gaan zitten om er zo goed mogelijk uit te komen met een handjevol compromissen. Maar als je naar de afgelopen 30 jaar aan milieu- en klimaatbeleid kijkt, zie je dat we er met dat gepolder niet komen. Milieudefensie kan het weten, er is nota bene een rechtszaak voor nodig om ervoor te zorgen dat de overheid met horten en stoten dan eindelijk het minimale doet.”

Als kleine jongen was je een milieu-fanaatje. Halverwege de jaren 90 verhuisde het activisme naar zolder, en nu maak je je weer kwaad om het klimaat. Wat is er gebeurd?

“Klopt, ik was enorm gefascineerd door de natuur. Ik was lid van het WNF, haalde geld op, en had zo’n grote insectengids en een club met vrienden om de natuur te beschermen. We deden onderzoek naar insecten maar we klommen ook over hekken en jatten gereedschap van bouwvakkers. Dan konden ze de natuur niet verpesten. Maar toen... wat zal ik zeggen. Als puber wil je toch gewoon hamburgers eten. Ik zag het nieuws wel en maakte me zorgen, maar ik had een ecomodernistische mindset: natuurlijk is het zonde als hier en daar een bos weggaat, maar de menselijke beschaving gaat voort en we krijgen het alleen maar beter. Het klimaatprobleem leek best te tackelen: de grote ideologische strijd tussen het kapitalisme en het communisme was verdwenen, we wisten wat werkte, we konden ‘groen groeien’. Binnen de Verenigde Naties kon-

den we met z’n allen bijeen komen en een oplossing vinden. En met nieuwe technologieën konden we de milieuproblemen zeker te lijf. Dat was de tendens. Dat sijpelde onbewust ook bij mij door.”

Toen flopte de klimaattop in Kopenhagen, 2009. “Dat was de genadeklap voor ons blinde vertrouwen in internationale samenwerking. Daarna, in aanloop naar de volgende top in Parijs, verschenen verontrustende boeken over het klimaat, zoals *This Changes Everything* van Naomi Klein. Het Pentagon bestempelde klimaatverandering als een bepalende factor die het risico op conflict in de wereld vergroot. Sinds ik me als journalist in het klimaatprobleem ben gaan verdiepen, zijn die woede en die verbijstering die ik had als jongetje terug. Ik zie in: het wordt helemaal niet alleen maar beter. Juist die eindeloze groeimentaliteit van de jaren 90 heeft ervoor gezorgd dat mijn hele leven lang de ecologische problemen veel groter zijn geworden.”

Denkfout

Met de titel van Tielbeks boek, *Een beter milieu begint niet bij jezelf*, verwijst hij naar het bekende spotje uit de jaren 90. ‘Je linnen boodschappentas gaat de wereld niet redden’, was de kop boven het opiniestuk dat hij naar *De Volkskrant* stuurde. Kortere douchen ook niet, of zonnepanelen op je dak. En van jouw koffie met havermelk en courgette op de barbecue zal het klimaat volgens Tielbeke ook weinig merken. Die oude slogan liegt ons 20 jaar later nog altijd voor, vindt hij.

Tielbeke: “Ik zat een tijd geleden met een andere klimaatjournalist op het terras. Het was lekker weer, maar de terrasverwarmer stond aan. Hij vroeg het personeel of dat ding uit kon. Een week later zat ik met vrienden op een ander terras. Het was weer lekker weer, en weer stond de verwarmer aan. Ik besloot er ook wat van te zeggen, maar

kon mijn irritatie niet verbergen. Ik zag mijn vrienden denken: moet dat nou echt? Zo’n kribbige reactie werkt natuurlijk vooral contraproductief. Je wordt zo’n zeikerd. Bovendien: wat we beschouwen als een duurzame levensstijl, is ook vaak best wel duur: niet iedereen heeft het geld om zonnepanelen en havermelk te kopen.”

Dus zelf duurzaam proberen te zijn, daar kunnen we maar beter mee ophouden?

“Nee, ik wil niemand ontmoedigen om groener, duurzamer te leven! Sommige mensen voelen zich persoonlijk aangevallen. Zo van: maar ik doe het toch hartstikke goed? Dat vind ik ook, ik kan het voor mezelf ook niet langer verantwoorden als ik vier keer per jaar een stedentripje maak met het vliegtuig terwijl ik vind dat de luchtvaart moet krimpen. Maar laten we eerlijk zijn: in een vervuילend systeem kun je geen schone handen houden. We zijn allemaal hypocriet en moeten stoppen met elkaar eindeloos de maat nemen. Foei, Greta Thunberg: ze neemt zelf een zeilboot naar Amerika, maar haar crew vliegt terug. En de klimaatstakers gaan naar de McDonalds: wat een schande. Dat vingerwijzen is zoiets Nederlands. Het verzuurt het debat, en dat moeten we niet hebben. Ik wil gewoon een wet die terrasverwarmers verbiedt. Dan ben ik geen lul.”

Wat Tielbeke wel wil zeggen, is dat wie het goed bedoelt vaak een denkfout maakt. We ervaren een duurzame levensstijl als een flinke stap in de goede richting, wijzen de vleesetende buurman op zijn misdaden tegen de aarde, en houden het daarbij. Dat is doodzonde, want onze zone van invloed is veel groter dan huis, tuin en keuken. En juist daarbuiten ligt de sleutel tot verandering.

Dus we denken te klein.

“Inderdaad! Natuurlijk hebben mensen behoefte aan een handelingsperspectief. De eerste vraag die bij je opkomt als je je verdiept in klimaatproblematiek is: wat kan ik doen? En dan is het antwoord nog vaak: zonnepanelen, afval scheiden, vegetarisch eten, korter douchen. Maar met een duurzame levensstijl doen we onszelf tekort. We verinnerlijken de schuld. Die beschuldigende vinger moet ergens anders naar wijzen.

“Stel dat Greta Thunberg alleen vegetarisch was gaan eten en verder braaf naar school was gegaan”

zijn mening bijgesteld over Zwarte Piet. Gedachten komen in beweging, ook over het klimaat. Dat het straatactivisme terug is, geeft hoop.

En laat je stem horen. Ik sprak iemand die ging speechen over het klimaat in de gemeenteraad. Ze voelde zich direct minder machteloos. Als je politici met je boodschap weet te bereiken, kun je wezenlijke verandering in gang zetten. Het rapport van de Commissie Remkes, met de titel *Niet alles kan* is baanbrekend. Dat drukt het kabinet wel degelijk met de neus op de feiten. Zo’n maximale snelheidsverlaging naar 100 is voor ons misschien klein bier, maar voor de vroegpartij VVD is het een behoorlijke stap. We botsen tegen bepaalde ecologische grenzen op, dus we zullen keuzes moeten maken.”

Voel jij je zelf ook wel eens machteloos?

Tielbeke zakt weg in zijn stoel. “Soms wel. Het is om moedeloos van te wor-

den, de klimaatproblematiek. Dan word ik overvallen door een intense treurigheid. Maar pessimisme is gemakzuchtig. Ik wil niet cynisch zijn vanaf de zijlijn, roepen dat we toch al gedoemd zijn, dus dat het naïef is om nog de straat op te gaan of een petitie te ondertekenen. Woede is nuttiger: als je die op een productieve manier kanaliseert, kan het voor een positieve verandering zorgen. Maar woede alleen is ook weer niet genoeg, je hebt hoop nodig en moet collectief in actie komen. Als je zo, samen, de druk opvoert, kun je heus iets veranderen. Ik weiger me over te geven aan defaultisme.”

Dus ik zie je bij de volgende klimaatmars?

Tielbeke: “Ha! Ik zal me niet aansluiten bij een actiegroep, dat past niet bij mijn onafhankelijke rol als journalist. Maar de klimaatproblematiek is zo overweldigend, daar lig ik ook wakker van. En ja, dan ga ik de straat op en loop ik mee. Niet als journalist, maar als burger.” □

Wie op een festival alleen doelloos wil genieten en consumeren, is bij Dus Wat Gaan Wij Doen niet aan het juiste adres. Workshops, toespraken en ‘transformatietunnels’ zetten bezoekers aan tot actie, op zoek naar een oplossing voor de klimaatcrisis. “Niet stoffig en moeilijk, maar verpakt in muziek en bier.” Tekst Katja Keuchenius

Dus wat gaan wij doen?

Op Hemelvaartsdag vond de tweede editie van het festival Dus Wat Gaan Wij Doen plaats, waaraan ook Milieudefensie een bijdrage leverde. Nummer drie staat in de planning voor september. Wie zijn WIJ? En WAT gaan we dus doen? Neem een kijkje op de plattegrond.

Nienke Binnendijk, spreker en workshopgever

Nienke Binnendijk (31) is directeur van Blue City lab, een biolab voor ‘bioneers’, die ‘circulaire dromen concreet maken’. Iemand werkt er bijvoorbeeld met meelwormen die plastic eten en een ander experimenteert met organische meststoffen. Binnendijk: “Het zijn mensen die hun verantwoordelijkheid willen nemen in plaats van alleen artikelen liken op Facebook. Doeners. Net als de mensen op het festival.”

Berend van Zanten, organisator van het festival

Berend van Zanten (28) organiseert met zijn bureau Groenemorgen onder meer het festival DAK, op het dak van een Rotterdamse parkeergarage. Daar wordt een vooral inhoudelijk programma versterkt met theater en muziek. Dezelfde combinatie gebruikt hij voor Dus Wat Gaan Wij Doen. “Kunst en cultuur horen bij een festival”, zegt Van Zanten. “Als we anders om willen gaan met de planeet is ook een culturele transitie nodig.”

Wie zijn WIJ?

Hoe groen zijn de bezoekers van dit festival eigenlijk al? En hoeveel groener kunnen zij nog worden? Oftewel: doet het festival niet vooral aan *preaching to the choir*? “Dat is niet de intentie”, zegt Van Zanten. Ook al zag hij dat dit keer misschien wel gebeuren, vanwege de digitale editie op een stralend zonnige, vrije dag. “Het is de bedoeling om ook andere mensen te betrekken, door de boodschap te verpakken in muziek en bier. We maken alles toegankelijk en leuk in plaats van moeilijk en stoffig. Maar het moet tegelijkertijd ook een beetje

voelen als clubhuis. Tegen het eenzame gevoel dat ik soms ook heb: ‘ben ik hier nou in mijn eentje mee bezig?’” Binnendijk: “En juist *the choir* kan denken: ‘Ah, tof! Met sommige facetten van dit festival kan ik ook wel wat in mijn dorp of op mijn voetbaltoernooi.’ Je krijgt handvatten die je ook kunt gebruiken voor je moeders 50^e verjaardag of om je teamuitje vorm te geven. Zulke handvatten hebben we nog amper, dus het is fijn om die met elkaar te delen.”

Volgende editie: digitaal of op locatie?

Terwijl het festival vorig jaar nog werd gevierd in het Rotterdamse BlueCity, zaten afgelopen Hemelvaartsdag alle bezoekers noodgedwongen achter hun laptop thuis. Digitaal kwamen er méér mensen, achthonderd in plaats van zeshonderd. Zelfs spreker Jan Terlouw haakte aan, die voor een live bezoek waarschijnlijk moeilijk te strikken was geweest. Op een gekke manier voelde het soms juist intiem om vanaf je bank vragen te kunnen stellen aan de sprekers. Maar de echte festivalsfeer schoot er online toch wel een beetje bij in, vindt ook Binnendijk: “Op het eerste festival, vorig jaar, liepen vijftig mensen die mijn wormenhotel-workshop hadden gevolgd rond met drie knalgele mayo-emmers. Mensen vroegen elkaar waar hun wormen waren en wat ze hadden geleerd. Na een kledingruil hoorde je mensen tegen elkaar zeggen: ‘Euh, sorry, maar dat was mijn hoed!’ Dan krijg je wel echt een festivalgevoel.”

Het is nog de vraag welke vorm het festival in september gaat krijgen. Berend van Zanten hoopt het te mogen organiseren vanaf verschillende locaties door het hele land. “En dan mét een entreprijs. Want hoe leuk het ook is om te organiseren, op alleen maar leuk gaan we de planeet niet fiksen.

Hennep door heel Nederland

“De vezelhennep heeft een imagoprobleem: iedereen denkt aan marihuana.” In de pionierslounge houden Nienke Binnendijk van BlueCity Lab en Joost van der Waal van Hempowerment een presentatie over hun campagne Hollandse Hennie, de comeback van een oude held. Door heel Nederland willen ze honderdduizend Hennie’s laten groeien. De vezelhennepplant was vroeger een belangrijke grondstof voor touw en textiel en kan ook ná het fossiele tijdperk een grote rol gaan spelen. De plant slurpt immers CO₂, geeft een positieve boost aan biodiversiteit en schoont de grond op. Bovendien kan álles van de plant gebruikt worden, ook als je de top niet oprookt maar gebruikt voor medicinale cbd-olie. Bezoekers typen meteen in de chat dat ze ook wel een Hennie willen. Er worden er die dag nog dertig verkocht. In zo’n pakketje zitten hennepzaad, instructies en een uitleg-bordje met QR-code voor naast de plant, een zakje hennepthee en een stevige zak om de geogste Hennie straks terug te sturen in ruil voor korting op een henneproduct. Dat kan thee zijn, een T-shirt, of een nieuw product dat Van der Waal nog gaat uitvinden in het biolab van Binnendijk.

→ Festival als campagne

De eerste editie van het festival Dus Wat Gaan Wij Doen was een afsluiter van een campagne met documentaires, podcasts, artikelen en strips over groene oplossingen. Een jaar later werd de online editie op Hemelvaartsdag juist een kick-off van verschillende campagnes. Op het hoofdpodium startte het NK Tegelwippen. De campagne daagt Amsterdammers en Rotterdammers uit om tegels uit hun tuin te halen. Het aantal gewipte tegels tikt live door op de website in een telling van Amsterdam versus Rotterdam. Van Zanten: "Rotterdam staat vandaag erg voor, maar dat kan morgen weer totaal anders zijn. Het competitieve element heeft goed gewerkt. Afgelopen weekend gingen er weer 10.000 tegels uit!" Wegens succes wordt deze eerste 'test' op het volgende festival uitvergroot tot een écht NK, waaraan meer steden meedoen.

Een wormenhotel van mayo-emmers

In het keukenkastje van Nienke Binnendijk staat een wormenhotel. Die levert geen stank, maar wel compost en pokon. Op het festival helpt ze bezoekers er in een half uur ook een in elkaar te zetten. De belangrijkste benodigdheden zijn drie lege mayo-emmers. "Je kunt ook nieuwe emmers bij de Praxis halen, maar dat is vaak verder fietsen dan de snackbar op de hoek. Die heeft er elke dag wel drie of vier over en dat is hartstikke mooi plastic! Je moet het alleen wel 20 minuten schoonmaken. Dan snap je waarom zo'n oplossing op grote schaal lastig wordt." De workshop was met twintig deelnemers uitverkocht. Dat gold voor bijna alle workshops, met steeds een limiet op het aantal deelnemers,

Collectieve actie

Met zijn allen tegelijk iets doen. Maar dan wel iets dat verder gaat dan een petitie tekenen. Dat is het idee van CollAction, een van de partners van Dus Wat Gaan Wij Doen. In de transformatietunnel op het festival kun je makkelijk overstappen van bank, verzekeraar of pensioen. Berend van Zanten: "Dan heb je samen impact." Een transformatietunnel stond al eerder op festivals, ook op de eerste editie van Dus Wat Gaan Wij Doen. Bezoekers tekenden toen ter plekke voor heel wat overstappen. Helaas was er in de digitale editie van de tunnel dit jaar minder actie. Van Zanten: "Misschien is meer één-op-één overredingskracht nodig. Of zāten de bezoekers die deze Hemelvaartsdag – met 30 graden! – naar ons digitale festival kwamen allemaal al bij de Triodossen van deze wereld."

Hugo van Donselaar (29)
Is: initiatiefnemer #StayLocal en Campspace
Missie: iedereen (vaker) op vakantie in eigen land

Je bent een van de oprichters van Campspace, een platform waarop mensen een kampeerplek in hun eigen tuin aanbieden. Hoe kwamen jullie op dat idee? "We waren het massatoerisme zat. Waarom vliegen we massaal voor korte tripjes naar de andere kant van de wereld, en bezoeken we met miljoenen mensen per jaar steden als Barcelona en Amsterdam? Je kan ook dichterbij huis het avontuur opzoeken. Waar doe je dat beter dan buiten in de natuur, met je tentje bij iemand in de tuin of op het land?"

Door de coronapandemie is vakantie in eigen land ineens heel actueel. Wat merken jullie daarvan? "Het platform is in een stroomversnelling terechtgekomen. Ook het aantal verhuurders groeit hard. Niet omdat mensen er geld mee willen verdienen, maar uit solidariteit. Ze zeggen: ik heb zo'n mooi stuk land, waarom zou ik dat niet delen met andere mensen? Ik denk dat corona het toerisme blijvend verandert. Ik verwacht niet dat we de komende jaren de hele wereld weer over zullen vliegen. Het is niet alleen de vraag of het mag en of we het kunnen betalen, maar ook of we het nog willen."

Dit jaar lanceerde je samen met anderen de beweging #StayLocal. Wat willen jullie bereiken? "We willen mensen inspireren. Mensen hebben toch de drang om iets unieks te beleven. De ervaringen van anderen laten zien dat je daarvoor niet voor 3000 euro naar Thailand hoeft te vliegen. Je kunt ook aan het einde van een werkdag je tent achterop de fiets gooien en naar een hutje in het bos rijden. Wij pleiten voor vaker even kort weg zijn, gewoon ergens in de buurt. Geen toerisme, maar een lifestyle."

"Mensen willen er geen geld mee verdienen, ze doen het uit solidariteit"

Hij ziet eruit als een saaie – misschien ietsje brede – boerensloot. Maar met Jeroen de Punder en Jordi van Mook van waterschap de Dommel staan we op deze broeierige namiddag in Brabant toch echt naar een beek te kijken die een heel natuurgebied kan doen opleven. De Raamsloop is nu nog een ‘genormaliseerde’ beek, zoals dat heet: rechtgetrokken in de jaren 60 van de vorige eeuw, ontdaan van zijn meanderende natuurlijkheid om zo snel mogelijk water van de omliggende boerenakkers af te voeren. De afgelopen jaren was het de taak van De Punder en Van Mook om namens waterschap de Dommel en de provincie Brabant

de omliggende boerenpercelen op te kopen en 120 hectare land terug te geven aan de – natte – natuur. En dan kan deze beek nog wel eens heel groot worden: wanneer dit stukje water van 1,3 kilometer zijn bochten terugkrijgt en de voormalige aardappelvelden af en toe overstroomt in een beekdal van maximaal 400 meter breed. Het oude en historisch soortenrijke boerengrasland en vochtig hooiland moet er terugkomen, waar vlinders als de zilveren maan, bloemen als de klokjesgentiaan en weidevogels als de grutto en wulp graag wonen. Van Mook: “Lang was het idee dat we in Nederland vanwege ‘nooit meer honger’ het land zo veel mogelijk moesten inrichten voor de voedselproductie. We hebben alles rechtgetrokken en met gemalen drooggepompt.

Daar komen we nu van terug. We gaan in dit gebied 25 kilometer aan sloten dempen en 11 kilometer verondiepen. Alle stuwen gaan uit de beek, alle drainage onder de percelen gaat eruit en ja: we gaan stoppen met pompen.” Zo ver we kunnen kijken, zal het in de winter weer blank kunnen staan. “Iets wat mensen uit de buurt zich alleen nog maar kunnen herinneren van vroeger, toen ze in de winter midden op het weiland schaatsten.”

Recorddroogte
Dit vernattingsproject van de provincie Brabant en waterschap de Dommel, in samenwerking met onder andere boerenvereniging ZLTO en natuurorganisatie Brabants Landschap, is er niet alleen voor

die nostalgische schaatsters en de klokjesgentiaan. Het is pure noodzaak: de grondwaterstanden zijn door dat eindeloze draineren, pompen en afvoeren in grote delen van Brabant steeds verder gedaald. Het peil is in het aanpalende natuurgebied de Utrecht zo laag dat de heide en zure vennen droogstaan, de elzenbroekbossen geen natte voeten meer hebben en de bijzondere planten uit de ondergroei niet opkomen. Overal in het bos liggen dode bomen, verzwakt door droogte en de nekslag toegebracht door een kever: de letterzetter. En nu het derde recorddroge jaar zich meldt hebben ook de boeren, die hier mais telen op de hoge zandgronden, last van de droogte. De Punder: “De grondwaterstand stond 2 jaar geleden door de extreme droogte onder de heide zo’n 2,5

meter onder het maaiveld. En dan moet je ook nog kijken naar het water dat de beek instroomt: vol met fosfaat uit de mest van het boerenland.” Wat floreert in dit droge en fosfaatrijke bos: de grote brandnetel en de gewone braam.

Maakbaar
Het besef begint nu bij de waterschappen in te zinken: het veranderende klimaat maakt ons huidige watersysteem onhoudbaar. April en mei worden droger, buien vallen onregelmatiger maar heviger en de verdamping door hogere temperaturen neemt enorm toe. Dijkgraaf Tanja Klip-Martin van waterschap Vallei en Veluwe: “We hebben lang geloofd dat ons land maakbaar is. Met die gemalen, stuwen en dijken in ons achter- ➔

De pomp gaat uit

We hebben onze kleddernatte delta ingericht om water zo snel mogelijk af te voeren. Nu het droogste jaar sinds 1976 toeslaat, zitten boeren en natuurbeschermers met de handen in het haar. Maar in Brabant gebeurt iets bijzonders. Boeren maken er plaats voor natuur, maar krijgen daar wel iets voor terug: minder droge akkers.

Tekst Emma Meelker Beeld Negin Zendegani

Jordi van Mook (links) en
Jeroen de Punder

→ hoofd hebben we gezegd dat we het waterpeil net zo hoog of laag zouden maken als handig was voor wat we met de grond wilden doen.” We willen in Nederland geen natte voeten krijgen en boeren willen op tijd in de lente het land op: daar passen we het waterpeil dan maar op aan. “Als er dan vervolgens droogte was, konden we dat altijd oplossen door water uit bijvoorbeeld rivieren te laten inlopen. Maar die instelling is eindig.” Klip-Martin wil wel duidelijk zijn: lang waren we het er allemaal over eens dat goed drooghouden de juiste weg was. Als je een emmer water in Bergeijk in de sloot gooit, is dat water drie dagen later in Den Bosch. “Het is werkelijk toveren met water, wat we in die lage delta van ons sinds de 11^e eeuw al doen. Maar de laatste 3 jaar extreme droogte hebben het perspectief veranderd: alleen met stuwtejes en technische oplossingen komen we er niet. We hebben oplossingen uit de natuur nodig. Maar dan moeten we ook accepteren dat sommige stukken die we als waterbuffers gebruiken, zullen overstromen bij een flinke bui. Op dat soort gronden, waar we water de kans geven in het grondwater te zakken, is het dan niet langer ‘vasthouden, bergen, afvoeren’ maar ‘vasthouden, bergen, hergebruiken’.”

Waterlaboratorium

Jos de Bijl ontwerpt met zijn bureau Stroming natuurlijke ‘sponsgebieden’, die in droge periodes water aan de omgeving afgeven. Ook hij ziet dat er bij waterexperts onder druk van de droge jaren een echte verschuiving van afvoeren naar vasthouden is. Onder de noemer van ‘klimaatbuffers’ zijn er in Nederland tientallen moerasbossen, nieuwe veengebieden, beekdalen, watervalleien en andere sponsgebieden hersteld en ontwikkeld. Van De Bijl mag de focus op

het herstel van natuurlijke systemen van waterberging nog wel wat groter. “Als je niets aan het watersysteem doet, zou Nederland weer voor een groot deel bebost zijn. In het westen van het land zouden moerasbossen ontstaan omdat het land daar grotendeels onder het waterpeil ligt. Als die planten dan afsterven worden ze slecht geconserveerd onder water en ontstaan veengebieden. Wij kijken nu: kunnen we weer nieuwe veengebieden ontwikkelen?” Net als Van Mook en De Punder gebruikt hij op de hoge zandgronden in het oosten en

zuiden van het land de gereedschappen van de natuurvernatter: greppels weghalen, zorgen dat beken zo ondiep en breed zijn dat “water ergens mag zijn voordat het afgevoerd wordt. Dat heeft een enorm effect op insectenpopulaties. Droogte betekent een ernstige schade, omdat alles snel en kort in de bloei schiet.” Onder leiding van dijkgraaf Klip-Martin werd de Leuvenumsebeek tot ‘waterlaboratorium’ omgedoopt. “We hebben geen enorme ingrepen gedaan als bochten uitgraven, maar hebben trekpaarden bomen laten aanslepen die we in de beek hebben gelegd om stromen af te remmen. En we hebben er een laag zand aangebracht.” De beek kan nu weer buiten zijn oevers treden en heeft zijn eigen slingerende profiel gecreëerd. Water dat naar het Veluwemeer afstroomde, blijft nu een tijd hangen in wat al eeuwen Het Grote Water heette, maar dat al tijden droog stond. “De zaden op de oevers kunnen weer

“Het is toveren met water, wat we in die lage delta van ons sinds de 11^e eeuw al doen” - Klip-Martin

ontkiemen. Ik was er laatst nog kijken. De waterranonkel is terug, dat is echt prachtig.”

Grond van anderen

Ook de moerasachtige gebieden die tussen de 16^e en 19^e eeuw rond de kwetsbare natuur op de Veluwe lagen, zijn opgedroogd. “We weten van oude kaarten dat die gebieden de kwel tegenhielden”, vertelt Klip-Martin. De kwel is een zoetwaterbel onder de Veluwe die in de afgelopen 100 jaar met 150 miljoen kubieke meter is afgenomen. “Terwijl het in Nederland meer regent dan 40 jaar geleden! Maar als we daar eventueel

weer moeras willen aanleggen, hebben we een mening over grond van anderen: van de provincie, van boeren.”

Of neem naaldbomen, gaat ze verder. “80 procent van de droogte in het gebied van waterschap Vallei en Veluwe komt door verdamping en dat komt weer voornamelijk door naaldbomen, die ook in de winter blijven verdampen omdat ze geen blad verliezen. Deze wetenschap brengt dilemma’s met zich mee: moet je naaldbomen in natuurgebieden allemaal vervangen door loofbomen? En ook die naaldbomen zijn niet van ons.” We moeten bij de zoektocht naar

Door het waterschap geplaatste schotten houden het regenwater vast, waardoor het de kans krijgt in het grondwater te zakken.

oplossingen niet met een al te beschuldigend vingertje naar de boeren wijzen, vindt Klip-Martin. “Tot voor kort vond iedereen het normaal dat we het zo deden. We moeten het echt samen doen.”

Boerenbelangen

De Bijl is strenger voor de waterverslindende boer en ijvert voor een verandering in ons landgebruik. Wat hem betreft zijn er ook gebieden waar je van zou moeten kunnen zeggen: daar kun je beter stoppen met landbouwen en het gebied teruggeven aan de natuur. “De Wageningen Universiteit heeft een kaart gemaakt waar je de minst geschikte landbouwgronden op kunt zien. In het westen van Nederland klinken de veenbodems steeds verder in, doordat we die kunstmatig droogmaken. Dat is een *man-made* probleem dat veel zoet water kost: we moeten daar bij droogte namelijk weer water uit de rivieren inlaten. En dan heb ik het nog niet eens over uitstoot van de broeikasgassen die het steeds droogpompen van die veenweidegebieden veroorzaken.” Ten tweede noemt hij de uiterwaarden van rivieren. “Die kun je ook beter inrichten zonder landbouw, om daar water vast te houden. En in het oosten en zuiden van het land, op de hoge zandgronden, zou je ongeveer 10 procent van het land moeten inrichten op een manier dat het water in de bodem kan zakken. Dat betekent ook dat we sommige landbouwgebieden, die zich nu vaak helemaal uitstrekken in van oudsher natte beekdalen, moeten transformeren. We proberen dat positief in te steken: met dat soort robuuste natuurgebieden kun je landbouw in gebieden ernaast in de zomer vernatten.”

Het waterschap is van oudsher nogal op de landbouw gericht, vertelt De Bijl. Boeren claimen er natschade, wat de politieke druk opvoert. Bovendien hebben ze geborgde zetels in het verder democratische orgaan. Ook ziet hij dat boeren steeds vaker zelf waterputten slaan in gebieden waar het grondwaterpeil steeds zakt. Zijn oom Mari de Bijl, beheerder bij Brabants Landschap, deed onlangs nog een hartenkreet in *Trouw* omdat hij dennen links en rechts zag omval-

“Als je niets aan het watersysteem doet, zou Nederland weer voor een groot deel bebost zijn” - De Bijl

→ len en de beek alweer dreigde leeg te lopen. Volgens Mari de Bijl is het waterschap bang om tegen de belangen van de boeren in te gaan en haalt het met vernattingsplannen al snel bakzeil als er bezwaar wordt gemaakt.

Vergunning

Jan Overesch, een biologische boer bij Raalte, ziet dat de boeren om hem heen veel kunnen vragen van het waterschap. “Het is een enkel telefoontje en ze hebben een vergunning om een put te slaan of water uit de beek te pompen, terwijl even verderop de beuken en eiken kapotgaan door de verdroging. Zolang je voor de humane voedselproductie werkt, krijg je eigenlijk altijd een vergunning.” Zelf woont hij aan een beek die door het waterschap in de jaren 70 is rechtgetrokken. “Het waterpeil is toen in mum van tijd 1,5 meter gezakt. Vandaag waren er wat buien en staat de wetering mooi vol. Ik weet dat hij morgen weer laag staat. Daar doe je als boer niets aan.” Overesch probeert al een tijd met niet-kerende grondbewerking (oftewel: niet ploegen, zodat het bodemleven intact blijft), compost en vaste mest zijn bodem zo goed te verzorgen dat die ook in droge tijden wat water vasthoudt. “Dat gaat heel aardig. Ook in deze droge periode staan mijn gewassen nog, al

kan het natuurlijk een stuk beter. Ik denk echt dat boeren moeten beseffen dat je niet veel meer kunt met een bodem die je met grote machines platrijdt en jarenlang uitput met kunstmest en pesticiden.” Ondanks de toegenomen droogte is er jaar na jaar gestegel tussen boeren en de beheerders van het natuurgebied verderop, zegt hij. Ook in de Utrecht was het voor Van Mook en De Punder soms puzzelen om het eens te

Boeren met minder water

Nick van Eekeren is onderzoeker duurzame melkveehouderij en was projectleider bij het bufferboerenproject bij het Louis Bolk Instituut voor duurzame landbouw. “We moeten het ook positief bekijken. Dingen die melkveehouders gelijk morgen kunnen doen, is naast Engels raaigras ook kruiden en klavers inzaaien. Mengsels met cichorei en smalle weegbree kunnen dieper wortelen, rode grasklaver verdampt veel minder water. Veel boeren zijn ook enthousiast over het kweken van sorghum als veevoer, een graan dat in Afrikaanse landen al een basislevensmiddel is en minder water dan mais vraagt bij de groei. Je kunt er ook prima glutenvrij bier van brouwen. Een heel hoopgevend onderzoek is dat naar het hydrologische werk van pendelende regenwormen. Deze maken diepe wormengangen en kunnen je waterinfiltratie verdrievoudigen. We hebben geprobeerd het met boormachines na te doen, dat is een enorm karwei. Het punt is nu nog: ze vermenigvuldigen heel traag.”

“De helft van de boeren was al van plan om er binnen 10 jaar mee te stoppen” - De Punder

worden over hoe het natuurgebied wat natter kon worden gemaakt: boeren en natuurbeheerders hebben nu eenmaal andere belangen. De Punder: “Het duurt gemiddeld 67 weken vanaf het eerste gesprek met een boer totdat de handtekening onder een grondaankoop of grondruil wordt gezet. En dan kom je ook nog weleens bij de rechter terecht.” Maar op het gebied van de noodshotjes, die het waterschap nu houtje-touwtje in de boerenslootjes plaatst om niet alleen water vast te houden voor de natuur maar ook voor de noodlijdende akkers op hoge zandgronden, loopt het lekker. Achter de roestige platen loopt achter ons een klein slootje vol. Genoeg om het aanpalende maisveld van meer grondwater te voorzien. Grond voor vernatting overnemen van de boer vereist een diplomatieke houding en veel geduld. De Punder: “We bieden de grondprijs en nog een beetje erbij. We mogen ook onteigenen, maar dan hebben we ons werk niet goed gedaan, vind ik. Mensen hebben er hun hele leven gewoond en hun boterham verdiend. Daar moet je de gevoeligheden wel van inzien. We proberen boeren die willen doorgaan een ander perceel of alternatief te bieden. Zoals een melkveehouder die nu extra de ruimte krijgt om zijn camping uit te breiden.” Dat het boerenbestaan op zich al moeilijk genoeg is, werkt in De Punders voordeel. “De helft van de boeren was al van plan om er binnen 10 jaar mee te stoppen. Dat helpt.” □

Sabine Linz (52)
Is: mede-initiatiefnemer Reinvent Tourism en filmmaker
Missie: met toerisme de wereld duurzamer en socialer maken

Waarom moet het toerisme opnieuw uitgevonden worden? “We willen af van het onderscheid tussen bewoners, expats, toeristen. We zijn allemaal bewoners: de een tijdelijk, de ander wat langer of misschien zelfs zijn hele leven. Als bewoner heb je een verantwoordelijkheid. Je komt niet alleen om te consumeren, maar ook om iets bij te dragen. Zo maken we de stad weer mooier, leefbaarder, socialer en vrolijker.”

Hoe kan je als bezoeker tijdens een weekendje Amsterdam iets bijdragen? “Je kan bijvoorbeeld meehelpen op een biologische stadsboerderij, plastic afval opvissen uit de grachten of samen met iemand met een fysieke uitdaging het Rijksmuseum bezoeken. Dan denk je misschien: waarom zou ik in mijn vakantie onkruid gaan wieden? Maar ik ben ervan overtuigd dat dát de momenten van je vakantie zijn die je blijven, waar je thuis over vertelt. Want daar heb je echt contact gemaakt met anderen, iets geleerd en ook nog iets gedaan waar je trots op mag zijn.”

Je woont zelf in Utrecht. Waarom houdt het toerisme in Amsterdam je zo bezig? “Amsterdam is een goed startpunt voor verandering. Het is klein en overzichtelijk, en heeft veel last van het massatoerisme. Maar het is ook een aantrekkelijke en sexy stad, waardoor het een voorbeeld voor andere steden kan zijn. Ik geloof in toerisme als tool for change. Het is een enorme industrie waar veel geld in omgaat. Nu is die industrie vervuילend en maakt veel kapot. Maar het kan ook een drijvende kracht voor een duurzamere wereld zijn. Waarbij je niet iets op hoeft te geven of af hoeft te zien, maar waardoor reizen juist leuker wordt en je er een goed gevoel aan overhoudt.”

“We zijn allemaal bewoners: de een tijdelijk, de ander misschien zijn hele leven”

Nader tot elkaar

Hoe brengen we boer en burger weer dichterbij elkaar? Meer begrip tussen beide groepen moet ons op weg helpen naar een duurzamer landbouwsysteem. Van een open dag op het erf tot gemeenschapslandbouw. Tekst **Bente Meidertsma**

Beeld **Roswitha de Boer**

De manier waarop wij ons voedsel verbouwen is niet toekomstbestendig en moet grondig op de schop – dat mag geen nieuws heten. Zo'n drastische omslag kan alleen slagen als iedereen samenwerkt: consumenten, de overheid, leveranciers, supermarkten, banken, investeerders en natuurlijk de boeren zelf. En voor een vruchtbare samenwerking is het belangrijk dat de verschillende partijen elkaar een beetje begrijpen. In het huidige debat worden vooral de verschillen benadrukt en voeren de extremen de boventoon. Niet handig, volgens Mariska van Asselt, die zich als onderzoeker en docent aan Aeres Hogeschool Dronten inzet voor een beter begrip tussen burgers en boeren. Als we een goed gesprek willen voeren over een economisch en ecologisch houdbaar landbouwsysteem, moeten we op zoek naar gemeenschappelijke waarden. Steeds meer boeren proberen via sociale media en open dagen met burgers

in gesprek te gaan. “Het openstellen van boerenbedrijven voor burgers is een belangrijke eerste stap, mits boeren eerlijk vertellen over de belangen en beweegredenen achter hun keuzes”, zegt Van Asselt. “Veehouders zijn meestal gebonden door investeringen en contracten waar ze niet zomaar onderuit kunnen. Ze kunnen bijvoorbeeld één keer in hun leven een nieuwe stal neerzetten en zullen de keuze daarvoor dan ook willen verdigen.” Maar met een beter begrip van die gebonden positie van boeren zijn we er nog niet. “Boeren en burgers kunnen op basis van dezelfde feiten toch een andere conclusie trekken”, zegt Van Asselt. De belangen lopen nu eenmaal uiteen. Daarom hebben we voorlopers nodig die laten zien hoe het anders kan. Door de voedselketen te verkorten bijvoorbeeld. Of door te werken aan een echt nieuw systeem, waarin de burger medeverantwoordelijk wordt gemaakt. *Down to earth* bezocht een aantal boeren die toenadering zoeken. →

Herenboerderij Wilhelminapark in Boxtel, een gemengd bedrijf.

→ **Open dagen** – Melkveehouder Arjen Vernooij stelt zijn bedrijf open voor publiek: jaarlijks organiseert hij een open boerderijdag, waar afgelopen keer zo’n 500 bezoekers op afkwamen. Ook komen er regelmatig schoolklassen op bezoek.

Hij is een van de best producerende melkveehouders van Nederland en produceert door die efficiëntieslag al veel duurzamer dan zijn vader, zegt Vernooij. Maar hij houdt ook rekening met het scenario dat hij terug zal moeten in het aantal dieren en is bezig met de ontwikkeling van een aantal windmolens op zijn land. Daar krijg hij dan weer kritiek op van burens, vanwege de horizonvervuiling.

Samen met burgers – Herenboeren Monic Holman en Douwe Korting zijn aangesloten bij Herenboerderij Wilhelminapark in Bostel. De kosten – salaris van de boer, pacht, materialen – én de oogst worden gedeeld door de leden, die ook samen bepalen wat er verbouwd gaat worden. Een vorm van gemeenschapslandbouw waarbij de boer in dienst is bij de leden en samen met hen de verantwoordelijkheid draagt. Als een oogst mislukt, krijgen de leden niets. Stichting Herenboeren Nederland is een groeiende beweging met binnenkort acht operationele boerderijen, en twintig bedrijven in ontwikkeling. “Je leert met de seizoenen te leven. In de zomer hebben we overvloed en in de winter is er minder”, zegt Monic Holman.

Van uier tot fles – Matthijs Baan is oprichter van ElkeMelk. Sinds 2019 wordt zijn melk verpakt per koe; zo kun je bijvoorbeeld kiezen voor de melk van Bella 109. “Boeren hebben de fout gemaakt om alles via één groot systeem te laten lopen. Voedsel is daarmee een anoniem fabrieksproduct geworden”, zegt Baan. Samen met een fabrikant ontwikkelde hij een systeem dat de melk in nog geen 10 minuten verwerkt van uier tot fles. “Ik geloof dat het iedere melkveehouder diep van binnen steekt dat zijn product anoniem in een grote tank verdwijnt. Tijdens een masterclass platteland liet een perenteler haar product proeven. Die peren waren super lekker en zij was trots. Dat wilde ik ook.”

Korte ketens – ElkeMelk past binnen de groeiende trend naar korte ketens en lokale productie, die door de coronacrisis nog eens een extra zet heeft gekregen. Maar draagt het werkelijk bij aan een toekomstbestendiger landbouwsysteem? “Net als biologische producten kunnen traceerbare producten als ElkeMelk een inspiratie zijn voor de bredere markt”, denkt Baan. “De consument kan voor een ander systeem kiezen dan de anonieme massaproductie van zuivel. En het blijkt dat men bereid is om meer te betalen voor een lokaal en traceerbaar product.”

Sociaal alternatief – “Herenboeren biedt een concreet alternatief voor het gangbare landbouwsysteem dat zijn grenzen bereikt heeft”, zegt Douwe Korting. “Burgers kunnen zelf het verschil maken en hoeven niet te wachten tot het beleid verandert. Ze kunnen met professionele ondersteuning samen in een alternatief systeem investeren. Bovendien heeft het systeem ook nog eens allemaal gunstige neveneffecten, zoals meer sociale cohesie, plezier en biodiversiteit.”

Lees de lange versie van dit artikel op downtoearthmagazine.nl/boeren-burgers/

Het klimaat is (g)een spelletje

Klimaatverandering krijgt in games maar geen voet aan de grond, ziet gamejournalist Pim van den Berg. In films, series en boeken lukt het aardig, maar de nadruk op competitie en winnen maakt het voor duurzaamheid in de game-wereld wel heel moeilijk. Utrechtse studenten laten zien dat het ook anders kan.

Tekst **Pim van den Berg** Beeld **The Sims 4, Gathering Storm, Harm to Table**

Games zijn er om te winnen. Althans, de meeste. Op weg naar de eindbaas, de schurk die je aan het einde van het spel moet verslaan, worden de uitdagingen steeds moeilijker. Gaandeweg reikt het spel je steeds meer middelen aan waarmee je die uitdagingen kunt overwinnen. Wanneer ze je allemaal onder de knie hebt, ben je klaar-gestoomd voor de definitieve overwinning. Dat is de machtsfantasie waar populaire games al decennialang om draaien. Een bevredigend gevoel van groei dat uitmondt in een overwinning en een beloning: wereldvrede, rijkdom, een bevrijde prinses, enzovoorts. Om spelers zo lang mogelijk te boeien, is die machtsfantasie door de jaren heen geperfectioneerd – ongeacht of mensen tegen de computer spelen of tegen elkaar. Het werkt goed voor de in onze popcultuur alomtegenwoordige verhalen, waarin goed kwaad overwint. Het concept leent zich minder voor ingewikkelder zaken,

waarbij de oplossing niet zo eenduidig is. De klimaatcrisis is zo’n kwestie. Toch vertellen steeds meer games de afgelopen jaren minder eenduidige, ambivalente verhalen. De game-industrie tracht zich aan haar imago van kinderlijk vermaak te onworstelen en waagt zich aan complexe thema’s als de klimaatcrisis. Natuurlijk heb je opvoedkundige games die de speler duurzamer gedrag moeten aanleren, maar het zijn niet langer alleen games met uitgesproken educatieve doeleinden die hun steentje willen bijdragen aan bewustwording. Helaas slaan die op verschillende punten de plank ernstig mis. Grote boosdoener: de speler die eigenhandig het lot van de digitale wereld bepaalt, staat nog altijd centraal.

Precair evenwicht

Het is een wisselend succes, de poging van spellenmakers om in games een plek te vinden voor klimaatproblematiek. De meeste games volgen een zogenaamd ‘nulsomspel’:

als er iemand wint, moet de rest verliezen. Er is maar één prijs, dus het is alles of niets. Neem *Pac-Man*, dit jaar 40 jaar oud: hij móét alle bolletjes eten of de spoken krijgen hem te pakken. Er is geen middenweg. Of zie *Fortnite*: honderd spelers landen op een eiland en schieten elkaar overhoop tot er uiteindelijk één winnaar overblijft. Pech voor de rest. Met deze logica wordt een gamend miljoenenpubliek bediend. Maar bij een probleem als de klimaatcrisis gelden heel andere regels: de weg naar een duurzamere samenleving is er een van compromissen. Er is geen logisch eindpunt of simpele oplossing, geen eindbaas na wiens nederlaag de wereld voorgoed schoon en leefbaar blijft. Zolang we bestaan, consumeren we. We wekken energie op en we verbruiken het. De kunst is om daarin een balans te vinden, een precair evenwicht waarnaar we constant zullen moeten streven. De games die zich aan klimaatproblematiek

Sims 4 - Eco Living

wagen, doen dat veelal volgens hun eigen logica. Dat gaat ten koste van de omvang en complexiteit van het probleem, waar ze spelers juist bewust van willen maken. Óf ze leggen te veel nadruk op het handelingsvermogen van het individu, zoals games dat altijd hebben gedaan, óf hun competitiedrift schetst een cynisch wereldbeeld, gebouwd op de structurele uitbuiting van de (speel) wereld. Alle middelen zijn geoorloofd: als je maar kunt winnen. Daarover straks meer.

Het samen proberen

In de jaren 90 ging het Nederlandse *Thuis in het Milieu* rond op scholen, een educatieve game die kinderen leerde hoe je braaf recyclet, kort doucht en een trui aantrekt

Alle middelen zijn geoorloofd: als je maar kunt winnen

voordat je de verwarming hoger zet. Je krijgt zes dagen om het huishouden zo zuinig mogelijk te doen. Ondertussen moet je meerkeuzevragen over het milieu beantwoorden. De moraal: een beter milieu begint bij jezelf. De immens populaire huishoudsimulatie *The Sims* liet gamers enkele decennia wachten voordat het zich over klimaatverandering ontfermde. *The Sims 4: Eco Living*, net verschenen, legt de eindverantwoordelijkheid voor

de klimaatcrisis niet meer bij het individu – de speler – maar durft iets verder te kijken. Naast de gebruikelijke zuinigheidsmaatregelen die je net zoals bij *Thuis in het Milieu* in en rond het huis kunt treffen, worden Sims aangemoedigd om met buurtgenoten duurzaamheidsinitiatieven te organiseren. Je kunt groene energie lokaal opwekken in plaats van teren op fossiele brandstoffen, je eigen groenten en fruit telen, en zo meer. De gevolgen van een duurzamere levensstijl →

Pac-Man móét alle bolletjes eten of de spoken krijgen hem te pakken, er is geen middenweg

Zonder schaarste wordt duurzaamheid een holle frase

→ zijn vervolgens te zien in de hele buurt: industrie en luchtvervuiling maken plaats voor een groene idylle. Dat *Eco Living* aanmoedigt tot onderlinge samenwerking tussen Sims om klimaatproblemen aan te pakken, is een stap in de goede richting. Toch ligt het initiatief nog steeds bij het individu om daar überhaupt mee te beginnen: zonder de speler komen er geen buurtinitiatieven en geen verduurzaming. En dat individu wordt gestuurd: *Eco Living* laat je zelf beslissen in hoeverre je je aan duurzaamheid wilt wijden, maar stuurt je met de zichtbare vervuiling in je buurt de juiste – duurzame – kant op. Niemand wil in de smog leven, ook je Sims niet. *Eco Living* laat hier (per abuis) de grenzen zien van waar games toe in staat zijn. De keuzevrijheid die de speler gegund wordt, wordt

uiteindelijk ingeperkt door de vooraf geprogrammeerde mogelijkheden. Wat er wel en niet mogelijk is, wordt rechtstreeks bepaald door de keuzes van de spellenmakers.

Schijnkeuze

Bovendien is de keuze tussen een paradijselijke of industriële buurt een schijnkeuze: de westerse samenleving is zo ingericht dat de productieprocessen en vervuiling achter ons consumptiegedrag zo veel mogelijk uit het zicht blijven. Het gesprek over klimaatverandering zou heel anders zijn als er écht te weinig water was voor schoon drinkwater en groene gazons, of als aanhoudende droogte en invasieve diersoorten onze gewassen verwoestten. De game kan de omvang en complexiteit van het probleem niet overbrengen en schetst een tot in het absurde uitvergroot beeld van de maakbaar-

heid van de samenleving. Hoewel we ook in Nederland rechtstreeks onder de klimaatcrisis lijden, worden we het eerst noch het zwaarst getroffen.

Blijvende gevolgen

Wanneer games uitzoomen, en het niet meer gaat om het individu of de kleine gemeenschap maar om steden of zelfs hele werelden, worden de wereldwijde gevolgen van de klimaatcrisis zichtbaarder. Tegelijkertijd blijven ze even behapbaar. Om de autonomie van de speler te bewaken, krijg je zelden problemen voorgeschoteld die je niet eigenhandig met wat slim spelen kunt oplossen. De stedenbouwsimulatie *Cities: Skylines Green Cities* (2017) reikt de speler allerlei duurzame alternatieven aan voor energiewinning, transport, ruimtelijke ordening en recreatie om vervuiling in te dammen. Hoe-

wel je de problemen met vervuiling nooit helemaal kunt oplossen, kent de spelwereld van *Cities: Skylines* ook geen schaarste. En zonder schaarste wordt duurzaamheid een holle frase. Het enige wat je als almachtige burgemeester hoeft te doen, is het goede gebouw neer te zetten in plaats van het verkeerde en er is niemand die daar wat tegenin kan brengen. De logica van de game zegt: zolang we ons onderwerpen aan de juiste persoon met de (juiste) technologische oplossingen, komt alles weer goed. *Civilization 6: Gathering Storm* (2019) heeft – als game waar je historische beschavingen begeleidt van de oudheid tot de nabije toekomst – de meest ambitieuze aanpak van de klimaatcrisis. Voor het eerst in deze vermaarde spellenreeks speelt de klimaatcrisis een centrale rol. In *Civilization* ontwikkel je een beschaving, uiteenlopend van het rijk van de Azteken tot aan Nederland en Korea, door steden te bouwen, het omliggende land te ontginnen, en andere beschavingen te onderwerpen of te verwoesten. In eerdere uitvoeringen van *Civilization* waren voor deze moordende competitiedrift tussen beschavingen werkelijk alle middelen geoorloofd. Je moest al het land exploiteren, alle grondstoffen delven en zogeheten ‘barbaren’ van buiten de beschaving doden – barbaren die vechten om het land dat het spel je aanmoedigt te claimen. Desnoods

gooide je hier en daar een kernbom om je heerschappij veilig te stellen, de radioactieve neerslag kon toch volledig worden opgeruimd. Maar in *Gathering Storm* hebben industrialisering en ontbossing voor het eerst blijvende gevolgen. Kustgebieden en havensteden worden opgeslokt door een stijgende zeespiegel. Aanhoudende droogte en extreem weer bedreigen vruchtbare landbouwgebieden.

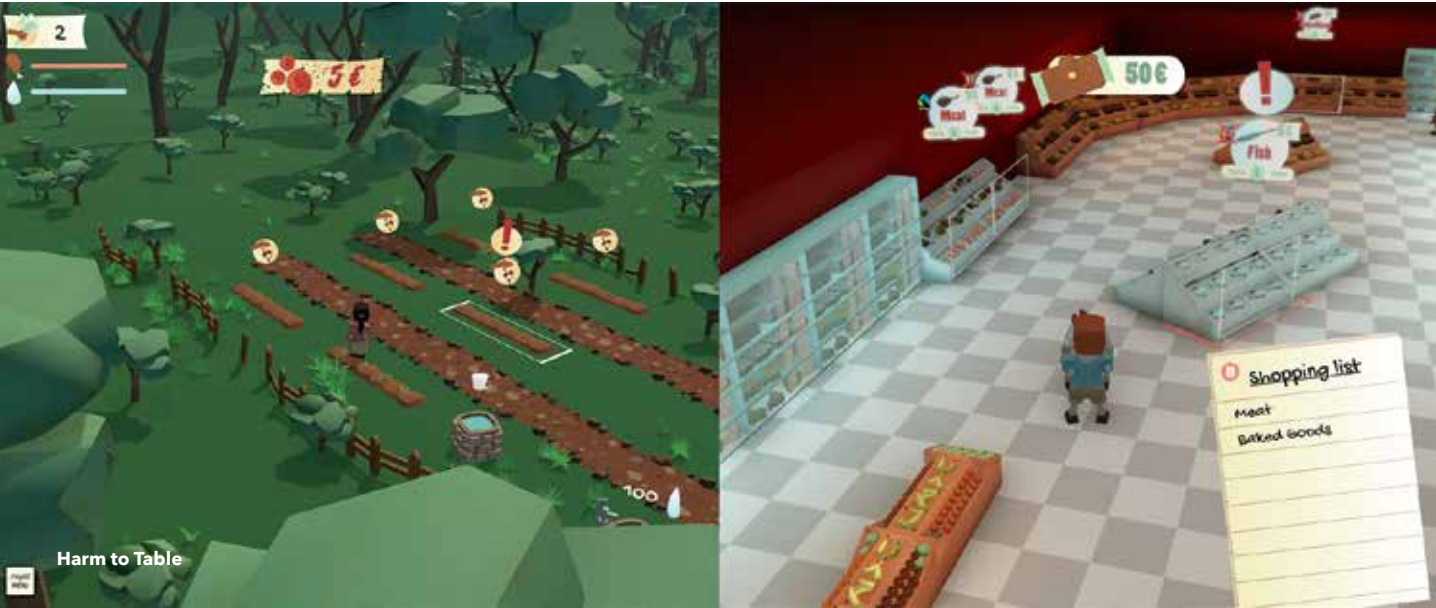
Handelingsvermogen

Wat *Gathering Storm* je niet leert: leven met de verwoesting die je aanricht. De gevolgen van de klimaatcrisis zijn vrijwel volledig tegen te gaan. Tegen overstromingen bouw je eenmalig waterkeringen aan de kust. Fossiele brandstoffen zijn uiteindelijk volledig te vervangen door duurzame, schone alternatieven. Je kunt zelfs de uitstoot van andere (computer-)spelers aan banden leggen met bindende klimaatakkoorden. Zulke bindende klimaatakkoorden getuigen van enige naïviteit. In werkelijkheid gaan

CO₂-uitstoot en de opwarming van de aarde onverminderd door, ondanks internationale afspraken om beide in te dammen. Maar binnen de wereld van games zijn zulke klimaatakkoorden volkomen logisch. Als de speler iets wil doen, ergens tijd en energie in steekt, is het goed als daar een proportionele beloning tegenover staat. Anders valt er geen lol aan te beleven.

Daar komt wellicht de grootste botsing tussen games en klimaatkwesties naar voren: games moeten leuk en bevredigend zijn, en dat kan alleen door te winnen. Daarom wordt de gamewereld geregeerd door een absolute logica van winnen en perfectioneren. En al durven ze inmiddels wat meer aan: spellenmakers nemen nog altijd liever geen risico om spelers te vervreemden met ongemakkelijke onderwerpen en spelvormen – ook omdat de productie van grote, prestigieuze games erg kostbaar is. In *Gathering Storm* zal de klimaatcrisis, hoe erg het ook uit de hand loopt, nooit leiden tot het ineensinken van de biodiversiteit of het →

Je kunt zelfs de uitstoot van andere spelers aan banden leggen met bindende klimaatakkoorden

→ uitsterven van de mensheid. De speler wordt, uit gewoonte, nog altijd alle handelsvermogen gegund. Met aan het eind een prijs. De wereld in games is individualistisch en technocratisch, en alle problemen zijn er op te lossen, zolang we het juiste genie de macht en middelen gunnen om er de juiste oplossing voor te vinden. Zolang populaire games blijven hangen in ideeën van competitie en winst, wordt het moeilijk om er eerlijke, doortastende vertellingen van klimaatproblemen in terug te zien. Er is geen *quick fix* voor het klimaatprobleem, hoeveel moestuintjes je ook inzaait met buurtgenoten, of hoeveel waterkeringen je aanlegt en akkoordjes sluit met buurlanden. Inderdaad: leuk is anders.

Een kleine ommezwaai

Gelukkig komt daar inmiddels verandering in. In een artikel uit 2019 brengt media-wetenschapper Joost Vervoort het groeiend aantal mogelijkheden voor games om

andere toekomstscenario's uit te beelden in kaart. Voor spellenmakers is het makkelijker dan ooit om met de oude conventies te breken en te experimenteren met de beeldingskracht van games. Bovendien wordt games maken alsmaar toegankelijker en goedkoper. Nieuwe virtual reality- en augmented reality-technologieën bieden nieuwe manieren om je in te leven en onder te dompelen in digitale werelden. Ook staan we, naarmate games een vanzelfsprekender onderdeel worden van onze levens, steeds meer open voor nieuwe, alternatieve vertelvormen daarbinnen. Het is tijd voor een ommezwaai. Eerder dit jaar organiseerde Vervoort wederom de *Sustainability Game Jam*, een project van de Universiteit Utrecht en de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht, waar studenten in kleine groepen in één week een game-prototype over duurzaamheid en toekomstvergezichten bedenken en bouwen. De winnaar van dit jaar, *Harm to Table*, laat spelers eerst boodschappen doen in een super-

markt. Ze doen hun inkopen op basis van verschillende afwegingen: duurzamere producten zijn beter voor het milieu, maar prijziger. De tweede helft van het spel speelt zich vervolgens af op een Zuid-Amerikaanse boerderij, waar de boerin het hoofd boven water probeert te houden. Dat is moeilijker of makkelijker, afhankelijk van de keuzes die je ervoor in de supermarkt maakte. De goedkoopste keuzes zijn fijn voor de consument, maar de ware prijs wordt elders in de productieketen gevoeld. Geen van de twee personages 'wint': beiden dragen een last. De vraag is wie de speler het meeste van die last laat dragen. De uitdaging is om dat zo eerlijk mogelijk doen. *Harm to Table* won de hoofdprijs van de *game jam*, maar alle games – in één week door studenten in elkaar gezet! – getuigden van een inspirerende beeldingskracht. En zij zijn verre van de enige: er wordt wereldwijd geëxperimenteerd met de mogelijkheden van games. Onvermijdelijk zullen we die experimenten uiteindelijk terugzien in zelfs de meest commerciële blockbusters. De mogelijkheden zijn er. De noodzaak eveneens. Nu nog de wil. □

De spellen van de *game jam* zijn allemaal te spelen op: <https://itch.io/jam/sustainability2020>.

De goedkoopste keuzes zijn fijn voor de consument, maar de ware prijs wordt elders in de productieketen gevoeld

Jorn Wemmenhove (36)
Is: urban changemaker en mede-oprichter van Humankind
Missie: een vakantiegevoel in je eigen straat

Je noemt jezelf urban changemaker. Wat is dat? "Met veranderingen in de publieke ruimte wil ik het leven van mensen verbeteren. Een stad lijkt misschien niet meer dan een berg stenen, maar de manier waarop een stad is ingericht heeft invloed op hoe mensen zich voelen. Maar zodra je het daarover hebt, worden mensen een beetje wantrouwend. Ze denken al snel dat het een elitair ding is. Volgens mij moet duurzaamheid niet alleen gaan over dat het water ons aan de lippen staat. Het is ook gewoon een stuk fijner leven in een groenere en duurzamere stad. Deze zomer laten we dat zien met vakantiestraten."

Hoe ziet zo'n vakantiestraat eruit? "Het idee is simpel: door corona blijven meer mensen deze zomer in de stad hangen. Dus hebben we meer ruimte nodig. Daarom geven we een deel van de publieke ruimte een nieuwe bestemming. In plaats van parkeerplaatsen kunnen bijvoorbeeld pop-up parkjes, zandbakken, glijbanen en volleybalvelden een plek krijgen. Hoe ze hun straat precies willen inrichten, is aan de bewoners zelf. Zolang het hun maar een fijn vakantiegevoel geeft."

En als de zomer voorbij is? "We hopen natuurlijk dat mensen gaan nadenken over de manier waarop de stad is ingericht. Pas als er ruimte komt in de hoofden van mensen en politici, kan er structureel iets veranderen. Ook wat op vakantie gaan betreft. Een vakantiestraat is natuurlijk niet echt een alternatief voor die droomreis naar Argentinië, maar het zou mooi zijn als mensen ontdekken dat ze niet altijd ver weg hoeven om zich te kunnen ontspannen en nieuwe dingen te ervaren."

"Je hoeft niet altijd ver weg om je te ontspannen en nieuwe dingen te ervaren"

In de schaduw van een boom

“Ik word altijd voor de dageraad wakker om de veranderingen van het licht te aanschouwen”, zegt hij. Om vervolgens uitgebreid de kleuren te beschrijven die hij voor zich ziet. Ruim anderhalve blad-zijde lang.

Misschien herken je dit van de dagen waarop je niet naar vrienden, niet naar de kroeg en niet naar werk kon. Door het coronavirus. Door de lockdown. Van die dagen waarop je het park of de natuur introk om ruimte en wat frisse lucht te vinden.

Je kijkt buiten toch wat anders om je heen. Met aandacht. Zonder haast.

Dat geldt zeker voor Shizo Kanakuri, de hoofdpersoon van dit verhaal.

Zijn samenspel met de natuur is heel herkenbaar. Je leeft met hem mee als hij het koud heeft, als het waait, als de zon schijnt. In voor-spoed en bij tegenslag. Het is of je er zelf bij bent.

Dat is knap, want het verhaal speelt ver van hier en Shizo leidde een bijzonder en opmerkelijk bestaan.

Hij was, ruim 100 jaar geleden, de beste marathonloper van Japan, en had de eer dat hij – als eerste Japanner aller tijden – aan de Olympische Spelen mocht meedoen. In Stockholm, 1912.

Helaas, bevangen door de hitte zakte hij neer in de schaduw van een boom, in een tuintje langs de weg, en viel in slaap.

De schaamte was zo groot dat hij niet meer naar huis durfde en de natuur in trok, naar het uiterste noorden van Japan, “waar de kou het ophalen van herinneringen zinloos maakte”.

Hij leefde van het bos, droeg zorg voor de bomen, en leerde af en toe wat mensen kennen. Meestal bleef hij op zichzelf, in privé-lock-down. Met de kleuren, de bomen, de heuvels en de wolken. Jaar na jaar na jaar na jaar.

Het duurde maar liefst een halve eeuw voor hij weer in de openbaar-heid kwam, en – wonder o wonder – de kans kreeg om de laatste 7 kilometer van zijn marathon te rennen. Een official klokke daar zijn tijd, en zo staat nu in de boeken dat hij de Olympische marathon van Stockholm 1912 heeft gelopen in een tijd van 54 jaar, 8 maanden, 6 dagen, 5 uur, 32 minuten, 20 seconden en 3 tienden van een

seconde. (Dat is echt gebeurd; je kunt het controleren!)

De schrijver Franco Faggiani heeft dit verhaal gefictionali-seerd en omgetoverd tot een prachtig boek om na een lange wandeling, buiten onder een boom, van te genieten.

Thomas van Slobbe

Het jaar dat Shizo Kanakuri verdween, Franco Faggiani. Uitgeverij Signatuur, 2020. ISBN 9789056726485. 256 pagina's. Prijs € 20,99.

PUBLICATIES

Veerkracht van het woud

Bossen en wouden kunnen tegen een stootje. Na miljoenen jaren van evolutie lukt het ze op te krabbelen na branden, vulkaan-uitbarstingen en vloedgolven. Maar kunnen onze bomen de extreem snelle veranderingen die worden veroorzaakt door de mens aan? De Italiaanse bosbouw-wetenschapper Giorgio Vacchiano (1980) vertelt over het natuurlijke aanpassingsvermo-gen van bossen en wouden: van het Yellowstone National Park in

de Verenigde Staten tot het regenwoud van Haida Gwaii in de Stille Oceaan, tot de Val Sessera in zijn eigen Italië. En over de band tus-sen mens en natuur, die hard aan herstel toe is.

De oerkracht van bomen, Giorgio Vacchiano. JEA, juli 2020. ISBN 978 90 830 5868 9. 252 pagina's. Paperback. Prijs: €20,00.

De tegentuin

Elke tuin heeft een tegentuin. Larven, wormen, schimmels, bac-teriën en geleedpotigen: onder de grond bevindt zich een hele microkosmos waarvan de bewoners druk met elkaar communi-ceren. Wie in de tuin zit, vangt een glimp van deze verborgen gemeenschap op, maar het blijft lastig om er volledig in door te dringen. Tuinfanaat Romke van de Kaa deed het. Hij studeerde biologie en werkte jaren als *head gardener* in de kasteeltuinen van de Duke en Duchess of Devonshire. Al tas-tend, ruikend, kijkend en proevend daalt Van de Kaa af, de onderwereld binnen.

De onderwereld van de tuin, Romke van de Kaa. Atlas Contact, juni 2020. ISBN 9789045042084. 208 pagina's. Paperback. Prijs: €21,99.

Wensvogels

Dat Hans Dorrestijn van vogels houdt, mag duidelijk zijn. Het Baardmannetje roept al 20 jaar lang dat hij wel 450 lievelings-vogels heeft. Poging tot humor, zegt hij zelf. Het kiezen viel hem zwaar, maar het is Dorrestijn vlak voor zijn 80^e verjaardag gelukt zijn lievelingsvogels stuk voor stuk te beschrijven. “Mijn oude hart begint sneller te pompen bij de sneeuwgorps, goudvink en wie-le-waal; ik begeer ze allemaal hevig. Het zijn mijn gevederde ster-ren, mijn wensvogels.” De portrettenreeks wordt af en toe onder-broken voor een stuk proza, waarin hij op z'n Dorrestijns mijmert of herinneringen ophaalt aan zijn belevenissen met mede-Baardmannetje Nico de Haan.

Wensvogels, Hans Dorrestijn. Nijgh & van Ditmar, juni 2020. ISBN 9789038809434. 144 pagina's. Hardcover. Prijs: €15,00.

De toekomst begint nu

Milieufilms eindigen vaak met een *call to action*. Meestal wordt er dan precies voorgekauwd wat kijkers moeten doen. Het gevaar is dat sommigen dat al lang hebben gedaan, ter-wijl het voor anderen (nog) teveel gevraagd is. In beide ge-vallen een gemiste kans; de intentie om te veranderen was er immers. Dan de oproep van verteller en producer Jeff 'The Dude' Bridges aan het einde van *Living in the Future's Past*! Hij vraagt de kijker bij zichzelf te rade te gaan: hoe wil jij dat de toekomst eruitziet? En hoe kun jij daaraan bijdragen?

Ga je niet vrijblijvend schuldig zitten voelen over de klimaat-crisis, het verlies van biodiversiteit en al die andere proble-men waarvoor de wereld staat, zegt hij. Zoek iets wat bij je past en waar je goed in bent. Ga iets doen wat voor jou haal-baar is. Zo aangesproken worden, dwingt kijkers te reflecte-ren. Op de toekomst, hun eigen positie in de wereld, hun eigen gedrag, hun eigen verantwoordelijkheid.

Als verteller biedt Bridges context aan een hele rits *talking heads* uit verschillende wetenschappelijke hoeken. De docu-mentaire laat zien hoe we in deze penibele situatie verzeild zijn geraakt zonder daarbij met een beschuldigende vinger te wijzen. Collectieve handelingen en beslissingen hebben de mensheid gebracht waar die nu is. Omstandigheden en de menselijke psyche hebben ons deze kant op gestuurd. Goedkope energie heeft het mogelijk gemaakt dat een deel van de wereldburgers op veel te grote voet ging leven. Op zwart-witbeelden van de Amerikaanse oliewinning uit de jaren 30 spuit de olie spontaan uit de grond. De makers zet-ten hier geen beelden van teerzandwinning tegenover, maar vertrouwen erop dat de kijker begrijpt: die tijd is voorbij. Dat onze samenleving moet veranderen, is evident. De vraag is alleen hoe.

Een belangrijk punt dat meerdere keren terugkomt is dat mensen, net als mieren of bijen, onderdeel zijn van een superorganisme. Onze hele geglobaliseerde samenleving is een ingewikkeld en lastig te doorgronden netwerk, waarin iedereen en alles een rol heeft en waarvan we allemaal afhan-kelijk zijn. Ooit dachten we dat de aarde het centrum van het universum was, of dat we superieur waren aan andere dieren, vertellen verschillende experts. Onderdeel van de oplossing is een bescheidener zelfbeeld en gelijkwaardigheid tussen mens, dier en natuur. Maar ook dat we ons bewust worden van onze rol: ook als klein radartje kunnen we een bijdrage leveren.

Wendy Koops

Living in the Future's Past, vanaf 27 augustus in de bioscopen. Vertoningsdata vind je op wffr.nl/on-tour/

TELEVISIE

Brandschoon Canada?

Klopt het beeld dat we van Canada hebben? Een beschaafd en tolerant land waar we zonder met onze ogen te knippen een handelsverdrag mee kunnen sluiten? Schrijver Emy Koopman on-derzoekt in de driedelige serie *Paradijs Canada* enkele problemen die onder de oppervlakte broeien. De eerste aflevering gaat over het geweld tegen inheemse vrouwen en het beschadigende kolo-niale beleid, de tweede over de vrouwenhaat in het algemeen. In het laatste deel reist Koopman naar de extreem vervuilende en verwoestende teerzanden in Alberta. Hoe houdbaar is deze indus-trie in tijden van klimaatverandering? Een aanrader, helemaal als je de zorgen over handelsverdrag CETA niet helemaal begrijpt. Niet de insteek van de serie, maar wel actueel: een meerderheid in de Eerste Kamer kan deze herfst het verdrag tegenhouden.

Paradijs Canada, vanaf 30 augustus om 20.35 uur op NPO2.

TELEVISIE

Zomergast Carola Schouten

Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit Carola Schouten is de vijfde Zomergast. In 2011 werd de ChristenUnie-politica door de parlemen-taire pers gekozen tot 'Politiek talent van het jaar'. Als enige vrouw speelde ze een grote rol aan de onderhandelingstafel van het huidige kabinet. Er vallen een paar ongelofelijk belangrijke en gevoelige dossiers onder haar portefeuille, die door de stikstof- en de coronacrisis alleen maar urgenter zijn geworden. Daardoor ligt ze voortdurend onder vuur. Op het gebied van

Foto: Diederick Bulstra

onze voedselproductie en het milieu is het bittere noodzaak dat we veranderen, beseft ze. Tijdens *Zomergasten* belooft ze een inkijkje te geven in haar denkwereld.

Zomergasten, 16 augustus om 20.15 uur op NPO2.

ONLINE

Natuurbeeldenjukebox

Wat 25 jaar geleden met korte natuurfilms begon, is uitgegroeid tot een interactieve website met 350 korte films van ruim 6 uur in totaal. Vanaf 1990 zijn er in Nederland 'nieuwe natuurgebieden' ontstaan: ruige robuuste gebieden waar de natuur zoveel mogelijk haar gang kon gaan. Waar runderen en paarden 's zomers en 's winters het gebied begraasden, waar bevers, steuren en otters werden uitgezet. Vanaf die tijd heeft Monique Moors gefilmd. Steeds met de camera op die plekken waar het landschap het

meest veranderde. Uit al die kleine observaties en belevenissen is *Dwaalfilm* ontstaan, een beelden-jukebox op internet die de rijkdom en veerkracht van de natuur viert.

Dwaalfilm vind je op dwaalfilm.eu.

De Boer Bussink Beweging (BBB)

D66 is niet mijn partij, maar toch vond ik het mooi dat kamerlid Tjeerd de Groot pleitte voor een halvering van de veestapel. Jammer dat daar dan vervolgens een genocide van gemaakt werd door actiegroep Farmers Defence Force (FDF). Dat zorgde er ook nog (mede) voor dat in de provincie Brabant een partij ging meebesturen waarvan de landelijke partijleider expliciet racistisch is. Maar dat terzijde. Het was slimmer geweest van Tjeerd als hij er duidelijk bij had gezegd dat minder vee niet per se wil zeggen minder boeren.

Zelf zeg ik graag, als dat zo uitkomt, dat ik voor minstens een halvering van de veestapel ben, maar WEL MET MINSTENS EEN VERDUBBELING VAN HET AANTAL BOEREN! Want het ironische is nu dat al die clubs die zeggen voor de boeren op te komen - LTO, FDF, Boer Burger Beweging, CDA, VVD en nóg rechtser partijen - landbouwbeleid verdedigen dat de afgelopen decennia juist voor steeds minder boeren heeft gezorgd. Door schaalvergroting en intensivering: steeds meer productie per boer, per dier en per hectare. Minder natuur en minder boeren gingen daarbij hand in hand. Jongens, draai het om! De natuurrijke, landschaps-, milieu- en diervriendelijke landbouw schenkt ons juist meer en zinvoller werk voor méér boeren. Dus ben je écht voor de boeren? Stem dan op mij: de Boer Bussink Beweging! Belangrijkste programmapunt: een paar procenten van ons inkomen extra uitgeven aan voeding, voor het gros van de Nederlanders geen enkel probleem. En dan fiksken we alles. Iedereen blij. Het moet en het kan. Ik verheug me er al op om weer langs lommer- en bloemenrijke weilanden met grazende koeien te wandelen en fietsen, met wuivende graanakkers, varkenspoelen, blijde boeren en schitterende meanderende slootjes met op de oevers behalve orchideeën, allerlei eetbaars, zoals veldzuring.

"Jongens, draai het om! Milieuvriendelijke landbouw schenkt juist werk voor méér boeren"

Dat heerlijke smakelijke frisse plantje groeit in het wild in vochtige weilanden en langs sloten. Maar is in Frankrijk gewoon op de markt te koop, gekweekt door tuinders. Een teelttip voor een van de vele nieuwe aanstaande boeren en tuinders waar de Boer Bussink Beweging voor gaat zorgen. Zolang we nog niet aan de macht zijn, gratis zo in het wild te plukken. Niet verwarren met de ridderzuring, maar daarvan ziet het blad er echt anders uit en bovendien smaakt die beslist niet zuur.

Michiel Bussink verbouwt eten, geeft workshops over eten en schrijft over eten. Onder andere in zijn boeken *Eten uit de buurt*, *Lekker landschap*, *Ik eet dus ik ben* en *Smaakboek Achterhoeks fruit*. Vind hem op michiellbussink.nl

Veldzuringsoep

- 2 handen vol veldzuringbladeren
- paar scheutjes olie
- 1 ui
- 2 aardappelen
- 1 liter bouillon
- evt. scheutje witte wijnazijn
- peper en zout
- scheutje room
- snuf nootmuskaat

Fruit de ui, voeg de in blokjes gesneden aardappelen toe. Laat even smoren. Voeg de bouillon toe. Laat de soep zo'n 10 minuten koken. Was de zuring, ontdoe ze van de steeltjes, snijd de bladeren in reepjes. Doe ze bij de soep, laat eventjes doorwarmen, pureer de soep met een staafmixer.

Proef en voeg eventueel wat wijnazijn toe: dit kan het zuur van de veldzuring helpen ophalen. Op smaak brengen met peper, zout, room en nootmuskaat.

Bloeikaartje weg? Geen nood, we hebben er genoeg!

*Bestel bloeikaartjes voor jezelf en anderen op
milieudefensie.nl/bestel.*

Door te kiezen voor een duurzame en eerlijke economie pakken we tegelijk de economische en de klimaatcrisis aan. De tijd van halve maatregelen is voorbij. Daarom roepen we het kabinet op om nú te kiezen voor een economie die mensen en klimaat voorop zet. Dat noemen wij de **#klimaateconomie**.

Help je de **#klimaateconomie** tot bloei te brengen?

Plant dit kaartje en teken de petitie op milieudefensie.nl/herstel.

45.000 mensen gingen je al voor.

Je kunt dit kaartje buiten in je tuin of op je balkon planten vanaf half mei tot oktober. En binnen op je vensterbank kun je dit kaartje het hele jaar door planten. Dan komt het in 2 weken tot bloei.

milieudefensie
voor veranderaars

Zwemmen

Pootjebaden of kopje onder: de oververhitte mens knapt er onmiddellijk van op. Toch hoeft je geen zwembad in je tuin te hebben om af te koelen. Steek je handen onder de kraan, dan kom je ook een eind. Het lichaam koelt namelijk af via de huid. Wordt het warmer dan 37 graden, dan verbreden allereerst de bloedvaten. Zo wordt warmte afgegeven aan de omgeving. Met koud water versnel je dat proces. Te lang of te snel in koud water en de bloedvaten vernauwen zich juist weer om warmte vast te houden. Via je polsen kun je eindelijk afkoelen, omdat daar slagaderen lopen en die versmallen niet.

Voordelen: Er is meestal wel een kraan in de buurt. Het is nooit te warm om te zwemmen.
Nadelen: Watertekorten door droogte. Uitkijken voor blauwalg. De geur van chloor, je moet er van houden.
Impact: De zomers zijn niet alleen warmer, maar ook droger. Water wordt schaarser. In een vijftigmeterbad zit 3.9 miljoen liter water dat dagelijks deels ververst wordt. Dat kost volgens Bureau Kijk in de Vegte jaarlijks 12 miljoen liter water. Thuis zwemmen dan maar? Nou, nee. In een gemiddeld opblaaszwembad gaat namelijk 2400 liter. Een teiltje heeft ruimte voor 5 liter water én een paar voeten. Dat scheelt nogal wat. Als je het helemaal goed wilt doen, leg dan een nat washandje in je nek. Zo spaarzaam dat het cool is.

De zomers worden steeds warmer. Tropische temperaturen in je achtertuin, om de haverklap een hittegolf... Je moet wel een koele kikker zijn om geen heethoofd te worden. Werken in de ochtend en 's middags siësta houden is een goed begin om koel te blijven, maar wat kun je nog meer doen? *Down to Earth* kan wel een oprissertje gebruiken en zet er vijf op een rij.

5x zomer in je bol

Wind

Een briesje is het best, maar als dat niet voorhanden is, dan kun je er natuurlijk ook eentje aanschaffen in de vorm van een airconditioner of een ventilator.

Voordelen: Airco werkt. Je kunt alles doen wat je normaal ook doet.
Nadelen: Airconditioning is duur in aanschaf en vreet energie. Bovendien draagt het bij aan de opwarming van de aarde, en niet zo'n beetje ook. Een ventilator brengt alleen verkoeling als de omgevingstemperatuur koeler is dan je huid. Vanaf 30 graden heb je er niet zoveel meer aan.

Impact: Milieu Centraal rekende uit dat een airconditioner 15 keer zo veel stroom verbruikt als een ventilator. De totale impact is 30 keer zo groot. Dat komt door het koudemiddel in de airconditioner. Dit middel, HFK, is een superbroeikasgas. De werking is volgens het RIVM 150 tot 5000 keer sterker dan die van CO₂, en soms wel 12.500. De verwachting is dat er in 2050 wereldwijd 3 keer zoveel gebruik wordt gemaakt van airconditioning. Goed voor een uitstoot van 2 biljoen ton aan CO₂, becijferde *The Guardian*.

Eten en drinken

O nee, ijsjes eten helpt niet! Je raakt een teveel aan warmte namelijk alleen kwijt via de huid, weet je nog? Bij hoge buitentemperaturen is er zelfs maar een manier: transpireren. Sommige wetenschappers zeggen daarom dat het helpt om pittig te eten en heet te drinken. Dat zorgt ervoor dat je meer gaat zweten en dus sneller afkoelt. Water drinken is vooral belangrijk om vocht aan te vullen, niet om af te koelen. Volgens thermofysioloog Hein Daamen is het daarentegen mogelijk het lichaam vooraf af te koelen door het eten van schaafsjs. Dat biedt hoop.

Voordelen: Scheelt weer in de kilo's.
Nadelen: Leg dit maar eens uit aan je kinderen!
Impact: IJs maken kost bakken energie. Loeiende vriezers in de fabriek, de supermarkt en thuis. Ook de grondstoffen zijn kostbaar. Denk aan zuivel, cacao, suiker en palmolie.

Huis

Vergeet die airconditioner. Er zijn andere manieren om je huis, en daarmee jezelf, te verkoelen. Klimop tegen de muur, een wit dak of adiabatische koeling. Die laatste techniek wordt al eeuwen gebruikt: verkoeling door verdamping. Je kunt er zelf mee experimenteren door bijvoorbeeld een grote vijver in je tuin aan te leggen, maar ook door een aardewerken pot gevuld met water bij het raam te plaatsen.

Voordelen: Klimop isoleert, vangt fijnstof en CO₂ op en trekt vogels en insecten aan. Je hebt alleen een stekje nodig, het groeit snel. Een vijver vangt regenwater op. Een wit dak is een stuk goedkoper dan een sedumdak. Je kunt het zelf doen. Waterverdamping, hoe eenvoudig kan het zijn?
Nadelen: Klimop kan schadelijk zijn

voor oude huizen. Spinnen houden van klimop, maar niet iedereen houdt van van spinnen. We hebben niet allemaal de ruimte of wens een vijver aan te leggen. Bij extreme warmte drogen vijvers op. Een pannendak kun je niet wit verven. Je hebt er een plat dak voor nodig. Bij hoge luchtvochtigheid wordt water niet gemakkelijk meer opgenomen.
Impact: Klimop tegen de muur zorgt ervoor dat de muren niet zo snel opwarmen. Ook verkoelt het de buitentemperatuur door het verdampen van water. Hoeveel het afkoelt, is afhankelijk van allerlei zaken - bijvoorbeeld van het aantal zonuren op de muur in kwestie. Een wit dak houdt een huis 2 tot 5 graden koeler volgens de BBC. Met adiabatische koeling is koudemiddel niet meer nodig, grote winst!

Kleding

Bij hoge temperaturen werkt het het beste om niets aan te trekken. Wil je niet verbranden, dan is het wellicht beter toch wat aan je lijf te hebben als je de straat op gaat. Lichte, dunne, wijde kleding en natuurlijke stoffen werken het beste. Hoedje tegen de warmte helpt ook. Kies dan een exemplaar dat lucht doorlaat. 10 procent van je lichaamswarmte verlies je via je hoofd.

Voordelen: Je hebt niet zoveel nodig.
Nadelen: Als je van strak en zwart houdt, is dit niet je beste seizoen.
Impact: Hoewel ze niet bijdragen aan plastic soep, zijn natuurlijke stoffen niet per se goed voor het milieu. Linnen, hennep en tencel, gemaakt van eucalyptusbomen, scoren wél op alle gebieden goed in het onderzoek van Milieu Centraal.

Denk je na over je testament?

FOTO: MARTEN VAN DIJL

Het Persoonlijk Dossier helpt!

Weten jouw dierbaren waar je belangrijke papieren liggen als je er niet meer bent? En wat precies je wensen zijn? Leg het vast in je Persoonlijk Dossier.

Ik help je graag om wat moeilijk lijkt, een stukje gemakkelijker te maken. Het geeft een rustig gevoel te weten dat alles goed geregeld is.

Neem contact met me op voor een vrijblijvend gesprek. Of vraag direct het Persoonlijk Dossier aan.

Esther Martens
T 020 5507 424
esther.martens@milieudefensie.nl

milieudefensie
voor veranderaars

Colofon

Down to Earth
Nummer 60, augustus 2020

Down to Earth is een uitgave van Vereniging Milieudefensie. Het wordt gemaakt op basis van een onafhankelijk redactiestatuut. De artikelen geven niet noodzakelijk het standpunt van Milieudefensie weer.

Contact
Postbus 19199,
1000GD Amsterdam,
020 626 26 20
redactie@downtoearthmagazine.nl
www.downtoearthmagazine.nl

Redactie
Carolien Ceton (hoofdredacteur), Roos van Tongerlo (redacteur) en Lysanne Zalm (webredacteur)

Redactieraad
Marlijn Dingshof, Karen van den Einde, Erica Meijers, John Verhoeven

Art-direction en vormgeving
8-13 Ontwerpers, Marjan Peters.
www.8-13.nl

Druk
Senefelder Misset.
Gedrukt op 100% kringlooppapier.

Abonnement
Minimaal €35,- per jaar voor zes nummers. Je bent dan ook lid van Milieudefensie. Wijzigen kan bij de Servicelijn: service@milieudefensie.nl of 020 626 26 20, ma t/m do van 09.30 - 16.30 uur. Opzeggen kan via 020 205 14 21, ma t/m do 08.30 - 21 uur, vr 08.30 - 18 uur, za 10 - 16 uur.

Advertenties
YUNO,
Henriëtte Tomassen,
06 508 44 808
info@yuno.nu,
www.yuno.nu

ISSN: 2211-0712

Ledencongres Milieudefensie via livestream

Eerste online ALV

Daar ben jij toch ook bij?

Meepraten, vragen stellen over de agendapunten of alvast je stem uitbrengen? Dat kan al 2 weken van tevoren! Alle leden krijgen een link met een unieke code om te stemmen.

Maakt jouw stem het verschil? Meld je aan!

De Algemene Ledenvergadering is onderdeel van het ledencongres en vindt plaats van 10.00 tot 11.30 uur. Aansluitend is er een inspirerend programma. Luister naar een lezing van Antoin Deul, doe een workshop klimaatrechtvaardigheid of volg een sessie van de jonge klimaatbeweging!

**zaterdag
29 augustus
10.00 -
13.00 uur**

Wil je meer weten?

Ga naar milieudefensie.nl/alv en meld je aan! Of neem contact op met de Servicelijn 020-6262620, service@milieudefensie.nl

Foto: Milieudefensie / Mariëke Wijnjes

milieudefensie
voor veranderaars

Bijlo belt...

... een Reiziger

"Reiziger, goedemiddag..."

"Dag Reiziger, met Vincent Bijlo, *Down To Earth Magazine*."

"Nou, dat ben ik niet hoor, daun toe urs, ik ben helemaal in de wolken. Wat zeg ik, ik zit hier op 10 kilometer hoogte. O, wacht effe, ik krijg koffie, ik doe even mijn mondkapje af. Hè, zo, wat een vreselijke dingen. Het slaat allemaal helemaal nergens op met die kappies, absoluut niet nodig, niks zo veilig als vliegen." "Hoor ik nou iemand hoesten?"

"Ja, mijn buurman, doet-ie de hele reis al. Die heeft het zo benauwd dat-ie niet eens zo'n mondmasker kan dragen."

"Maar zo'n man mag dan toch het vliegtuig niet in?"

"Ben je gek Bijlo, je krijgt een formulier en als je maar één vraag met ja beantwoordt, moet je weer naar huis. Dus ik zeg tegen die gast: Antwoord nee, dan mag je mee! Man, ik ben hier de koning te rijk jongen, eindelijk, het mag weer. Ik heb dus vier hele maanden niet kunnen vliegen, weet jij wat dat betekent Bijlo?" "Veel misgelopen inkomsten denk ik?"

"Inkomsten? Moet je hem horen, nee die komen geheel en al geautomatiseerd op mijn girootje binnen. Nee, het was veel erger, veel erger, ik kon niet op vakantie! O, mijn kappie valt in mijn koffie, 't is een kappietsjieno nou. Ach ken mij het schelen. Ik heb er nog een paar, ik spoel deze zo wel door als ik die koffie ga wegbrengen."

"Nee, mondkapjes nooit in de wc gooien."

"Mag ik dat alsjeblieft zelf bepalen?"

"Nee, het riool raakt verstopt, de vergruizer in het vliegtuig gaat kapot, niet doen."

"Zit jij even lekker mijn humeur te verpesten. Ik flikker het gewoon in de poepdoos, dat kappie."

Mensenkinderen, wat ben ik blij dat we weer mogen. Weet jij wat ons gebeurt bij het inchecken? Nee, dat weet je niet, je was er niet bij. We kregen applaus! Al die stewardessen, de pursers, purseressen of hoe heten die, de co-piloten, de piloten, ze stonden allemaal voor ons te klappen. Nou dat doet je wel wat hoor, de tranen sprongen in mijn ogen en dat gebeurt me nooit. Het is toch een stukkie respect dat je krijgt, waardering, dankbaarheid. Je voelt je gezien, ze zeggen iets tegen je dat ze met woorden niet kunnen uitdrukken. Ik vond het zo fantastisch. Ze riepen erbij dat we helden zijn, ik werd er gewoon verlegen van, mag je best weten. Het kwam vanuit het diepst van hun hart, dat zag je zo. O, effe luisteren, er wordt wat omgeroepen. Riemen vast? We zijn pas halverwege, noodlanding, hahaha, hij heb wel humor, onze gezagvoerder. Ik....."

"Hallo, Reiziger, Reiziger, hoort u mij, hallo?"

Vincent Bijlo

Illustratie: Renée Gubbels

Beeld Marten van Dijk

Vervuilen

De grootste olieramp ter wereld: in de Nigerdelta lekt al 60 jaar lang dagelijks olie op het land en in de rivieren. In 2011 berekende het VN-milieubureau UNEP dat het opruimen van de schade 1 miljard euro zou gaan kosten. 9 jaar later is er weinig tot niets gebeurd. Uit het rapport ‘No Clean-Up, No Justice’ van het Nigeriaanse Environmental Rights Action en anderen (juni 2020) blijkt dat het drinkwater in grote delen van de Nigeriaanse rivierdelta nog altijd ernstig vervuild is. Op 8 oktober 2020 dient het hoger beroep van de rechtszaak die vier Nigeriaanse boeren samen met Milieu-defensie aanspanden. In december staat Shell alweer voor de rechter en start de Klimaatzaak, met 17.000 mede-eisers.

Inzoomen (zie pagina 2)

Schoonmaken

Investeer in de toekomst, verlaag de energielasten

TONZON, ANDERE TECHNIEK, BETER ISOLEREND EFFECT

Vloeren verliezen vrijwel alle warmte door uitstraling naar de kruipruimtebodembodem en fundering. Andere soorten isolatie (zoals het in de nieuwbouw gebruikte EPS) beperken wel het warmteverlies door geleiding maar stralen de doorgelaten warmte aan de onderkant gewoon uit. Zo lekt 24 uur per dag warmte aan de onderkant weg, waardoor zelfs nieuwbouwwoningen met vloerverwarming nog niet echt energiezuinig zijn. Het unieke TONZON Thermoskussen reduceert deze warmtestraling trapsgewijs tot vrijwel nul. De vloer wordt sneller warm en de eindtemperatuur is hoger bij een lagere luchttemperatuur. Meer comfort met minder energieverbruik.

SCHONE DROGERE KRUIPRUIMTE

Het wonen boven een vochtig gat in de grond is niet prettig en zelfs soms ongezond. Door een onderdruk wordt constant vochtige lucht uit de kruipruimte de woning ingezogen. Dit vocht moet door ventilatie weer worden afgevoerd. Dit kost energie en daar willen we juist zo weinig mogelijk van gebruiken. TONZON Bodemfolie stopt de verdamping van vocht uit de bodem, remt het vrijkomen van schadelijk radongas en zorgt zo voor een schone, drogere kruipruimte. Misschien wel de meest duurzame maatregel voor veel Nederlandse woningen. In de gebruiksfase biedt het talloze voordelen waaronder energiebesparing. De Bodemfolie is overigens volledig recyclebaar.

Subsidie op woningisolatie verhoogd

Sinds 1 juni 2020 heeft de overheid de subsidie op woningisolatie met 50% verhoogd. Deze verhoging blijft in stand tot het einde van dit jaar. Nu kan je ongeveer 30% op de isolatiekosten terugkrijgen. Dat betekent dat vloerisolatie al binnen enkele jaren terugverdiend is. Doordat men alleen de mogelijkheid heeft om binnen deze periode te profiteren van de verhoogde subsidie, zal er ongetwijfeld topdrukke ontstaan. Controleer of je in aanmerking komt voor de overheidssubsidie. Voor een betere spreiding en als extra stimulans introduceren wij onze Beslis-Nu premie. Op deze manier worden lange wachttijden voorkomen en kan men direct profiteren van een effectief en efficiënt vloerisolatiesysteem.

tonzon.nl/subsidie

TONZON

Inventieve oplossingen

Naast de meest klimaat efficiënte vloerisolatie ter wereld heeft TONZON nog andere inventieve oplossingen waarmee u uw voordeel kunt doen. Speciale folies waarmee u warmtestraling kunt beperken zoals bijvoorbeeld de trefzekere radiatorfolie die onzichtbaar zijn werk doet op de achterkant van de radiator (dus niet op de muur). Kijk eens op [TONZON.nl](https://tonzon.nl) en ontdek hoe wij voor u het wonen comfortabeler, gezonder en energiezuiniger kunnen maken.

tonzon.nl of bel 053 - 433 23 91

